

TARVITAANKO LAUTAMIEHIÄ KÄRÄJÄOIKEUDESSA?

Maallikkotuomareiden asema ja merkitys oikeudenkäytössä

Mervi Knuutila

Opinnäytetyö
Huhtikuu 2009
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellisen asiantuntijuuden
suuntautumisvaihtoehto
Pirkanmaan ammattikorkeakoulu

TIIVISTELMÄ

Pirkanmaan ammattikorkeakoulu
Liiketalouden koulutusohjelma
Oikeudellisen asiantuntijuuden suuntautumisvaihtoehto

KNUUTILA, MERVI:

Tarvitaanko lautamiehiä käräjäoikeudessa? Maallikkotuomareiden asema ja merkitys oikeudenkäytössä.

Opinnäytetyö 52 s., liitteet 2 s.
Huhtikuu 2009

Maallikoiden osallistumisella tuomitsemistoimintaan on maassamme pitkät perinteet. Vuoden 2009 alussa voimaan tulleessa lakiuudistuksessa lautamiesten käyttöä käräjäoikeuksien tuomioistunnoissa vähennettiin merkittävästi. Opinnäytetyön tarkoituksena oli selvittää lakiuudistuksen taustalla olevia perusteita sekä löytää ne syyt, joiden perusteella maallikkotuomareita edelleen käytetään ammattituomarien rinnalla oikeudenkäytössä, vaikka yhteiskunnassa muuten voimakkaasti korostetaan koulutuksen ja erikoistumisen merkitystä.

Lautamiehet saivat yksilöllisen äänioikeuden vuoden 1993 alioikeusuudistuksen myötä. Tehtyjä tutkimuksia ja kirjallisuutta tarkastelemalla pyrittiin selvittämään, ovatko lautamiehet käyttäneet heille annettua äänioikeuttaan ja mitä vaikutuksia sillä on mahdollisesti ollut tuomioihin. Hallituksen esityksiä, tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintöä ja kirjallisuutta tutkimalla haettiin lautamiesjärjestelmää puoltavia ja sitä vastustavia perusteluja. Lainsäädännön avulla kartoitettiin lautamiehen nykyinen asema, kelpoisuusedellytykset, oikeudet ja vastuu. Toteutustapa oli siten osittain lainopillinen ja osittain empiirinen. Empiiristä puolta täydensi pienimuotoinen, keskustelutyypinen haastatteluosio.

Lautamiesten todellista vaikutusta tuomioiden syntyyn on tutkimusten avulla vaikea selvittää. Tavallisimmin ratkaisu syntyy tuomarin ja lautamiesten yhteisissä keskusteluissa. Äänestäminen istunnoissa on erittäin harvinaista. Lautamiesten varsinainen merkitys löytyykin muualta kuin äänestysprosentteista. Suhtautuminen lautamiehiin on pitkälti arvoihin liittyvä kysymys. Lautamiesten tärkein tehtävä näyttäisikin olevan kansalaisten luottamuksen säilyttäminen oikeuslaitokseen.

Lautamiesten käytön vähentämisestä huolimatta ei näytä siltä, että lautamiesjärjestelmä lakkautettaisiin kokonaan. Lautamiesten valintatapaan kohdistuva kritiikki saattaa johtaa valintamenettelyn uudistamiseen. Myös nykyinen lautamiesten vallan ja vastuun epätasapaino vaikuttaa sen verran ongelmalliselta, että yksilöllisen äänioikeuden säilyminen ei jatkossa ole itsestään selvää. Kaikesta päätellen lautamiehet kuitenkin istuvat oikeussaleissa myös tulevaisuudessa.

Asiasanat: Lautamiehet, maallikot, alioikeudet, luottamushenkilöt.

ABSTRACT

Pirkanmaa University of Applied Sciences
Degree Programme in Business Administration
Legal Expertise

KNUUTILA, MERVI:

Are laymen needed in District Court?
Laymen's status and meaning in jurisdiction.

Bachelor's thesis 52 pages, appendices 2 pages
April 2009

The system with lay representation in our country is based on a long tradition. In the 2009 law reform, participation of lay members was substantially decreased. The purpose of this Bachelor's thesis was to find out the reasons for the law reform and the arguments why laymen are still used in jurisdiction beside professional judges although the importance of education and specialisation is strongly emphasized in our modern society.

Laymen were given an individual vote instead of the earlier collective one in the lower court reform in 1993. By considering research and literature, it was worked out if laymen have used their right to vote and what kind of influence it probably has had on the decisions of the courts. The aim of this Bachelor's thesis was to find out arguments for and against lay representation and to bring out laymen's existing status, qualifications, rights and responsibilities.

In the light of research, it is difficult to find out laymen's real influence on court orders. Voting is quite unusual in sittings, and decisions are ordinarily made through discussions between the laymen and a professional judge. The attitude towards the lay system in legal decision-making is largely a matter of value. Laymen's most important function seems to be to maintain people's confidence in the legal system.

In spite of reducing the role of lay members, it does not look like the system with lay representation would be totally disestablished. The criticism of the way of choosing laymen can lead to renewing the procedure. The laymen's individual right to vote may not necessarily always be a self-evident matter. From all accounts, the laymen will stay in the courtrooms also in the future.

Keywords: Lay members of a court, laymen, district courts, person elected to a position of trust

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	5
2 LAUTAMIESJÄRJESTELMÄ	6
2.1 Suomen lautamiesjärjestelmän historiaa	6
2.1.1 Lautakunnan varhainen kehitys	6
2.1.2 Lautakunnat 1700- luvulta vuoteen 1993	7
2.1.3 Vuoden 1993 alioikeusuudistus ja lautamiehen asema.....	8
2.2 Lautamiehet Pohjoismaiden tuomioistuimissa	10
2.2.1 Ruotsi.....	10
2.2.2 Norja	11
2.2.3 Tanska	12
3 LAUTAMIEHENÄ TOIMIMINEN.....	15
3.1 Lautamiehen valinta.....	15
3.2 Lautamiehenä toimimisen edellytykset	16
3.3 Lautamiehen esteellisyys	17
3.4 Lautamiehen oikeudet ja vastuu	19
3.4.1 Lautamiehen oikeuksista.....	19
3.4.2 Lautamiehen vastuu ja velvollisuudet	21
3.5 Toimiminen istunnossa	24
3.6 Hyvä lautamies	25
4 LAUTAMIEHEN MERKITYS	27
4.1 Lautamiehen merkitys tutkimuksen valossa.....	27
4.1.1 Äänten jakautuminen äänestystilanteissa	28
4.1.2 Mistä äänestettiin	29
4.1.3 Millä kannalla eri osapuolet olivat	30
4.1.4 Valitukset äänestysratkaisuista	30
4.1.5 Hovioikeuksien ratkaisut	31
4.1.6 Poimintoja lautamiesselvityksestä ja kyselystä tuomareille.....	31
4.1.7 Johtopäätöksiä.....	33
4.2 Perusteluja lautamiesjärjestelmän puolesta ja vastaan.....	33
4.2.1 Traditio	34
4.2.2 Kansan oikeustaju.....	34
4.2.3 Luottamus oikeuslaitokseen.....	35
4.2.4 Demokraattinen kontrolli	36
4.2.5 Elämäkokemuksen välittyminen; ”terve järki”	36
4.2.6 Pedagogiasyyt	37
4.2.7 Paikallistuntemus	37
4.2.8 Tuomarin harkinta ja ratkaisun laatu	38
4.2.9 Oikeudenkäytön julkisuus	38
4.2.10 Erityisasiantuntemus.....	38
4.2.11 Kustannukset	39
4.3 Erään lautamiehen kokemuksia	39
5 ONKO LAUTAMIEHELLÄ TULEVAISUUTTA.....	43
5.1 Vuoden 2009 lakiuudistus ja sen tavoitteet.....	43
5.2 Lautamiehen tulevaisuudenkuvia.....	45
6 PÄÄTÄNTÄ.....	47
LÄHTEET	49
LIITTEET	51

1 JOHDANTO

Kesäkuussa 2008 hallitus antoi eduskunnalle esityksen käräjäoikeuksien kokoonpanoa koskevien säännösten uusimiseksi (HE 85/2008). Uuden lain tavoitteena oli esityksen mukaan karsia lautamiesjärjestelmän käyttöä ihmisten oikeusturvaa vaarantamatta. Esitys aikaansai paljon lehtikirjoittelua lautamiehistä ja kun samoihin aikoihin olin ollut opintoihini liittyen tutustumassa Tampereen käräjäoikeuteen, heräsi mielenkiintoni lautamiehen asemaa kohtaan. Harjoittelujaksoni aikana samaisessa käräjäoikeudessa pääsin osallistumaan useisiin oikeudenistuntoihin ja seuraamaan myös lautamiesten ja tuomarien työskentelyä. Opinnäytetyössäni halusin sitten selvittää, mikä lautamiesten asema ja merkitys nykyisessä tuomioistuinlaitoksessa oikein on.

Opinnäytetyön tarkoituksena on selvittää, miksi nyky-yhteiskunnassa, joka yleisesti korostaa ja jopa ihannoii koulutusta, erityisosaamista ja erikoistumista, edelleen pidetään kiinni käräjäistuntojen maallikkotuomareista eli lautamiehistä, joiden ei edes oleteta tuntevan lain sisältöä kovinkaan tarkasti. Miksi vielä 2000-luvulla tehdyssä lakiuudistuksessaakin lautamiesjärjestelmä haluttiin säilyttää, vaikkakin sen käyttöä selvästi karsittiin. Tavoitteena on saada esiin ne syyt ja perustelut, joilla lautamiesjärjestelmää puolustetaan ja toisaalta vastustetaan.

Alioikeusuudistuksessa vuonna 1993 lautamiehet saivat yksilöllisen äänioikeuden entisen, vuosisatoja kestäneen kollektiivisen äänioikeuden sijaan. Tarkoituksena on tutkimusten avulla selvittää, ovatko lautamiehet tosiasiasa käyttäneet äänioikeuttaan ja mitä vaikutuksia tällä on mahdollisesti ollut oikeuden ratkaisuihin sekä ovatko äänestyspäätökset pysyneet muuttumattomina valitusmenettelyssä. Työn on tarkoitus myös selvittää, mikä lautamiesjärjestelmä Suomessa on, miten se on muotoutunut, ja valottaa lautamiehen valintaan, kelppoisuuteen ja esteellisyyteen liittyviä asioita.

Keskeisimpinä lähteinä on käytetty lakeja ja säädöksiä, hallituksen esityksiä, alan kirjallisuutta ja tutkimuksia sekä tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintöä.

2 LAUTAMIESJÄRJESTELMÄ

2.1 Suomen lautamiesjärjestelmän historiaa

2.1.1 Lautakunnan varhainen kehitys

Suomalaisessa oikeusjärjestelmässä maallikkoedustuksella eli lautamiehillä on pitkä perinne. Kovin tarkkoja tietoja ei varhaisesta tuomitsemistoiminnasta ole, mutta jo maakuntalakien aikana 1200 - 1300-luvulla kyläyhteisön miehet koontuivat kärjäkiville hoitamaan yhteisiä asioita (Liljeroos, Nousiainen & Oikarinen 2002, 9). Kyläyhteisön jäsenet valitsivat joukostaan tuomarin, jota nimitettiin laamanniksi, lähinnä johtamaan menettelyä ja huolehtimaan tuomioiden täytäntöönpanosta (de Godzinsky & Ervasti 1999, 5).

Varhaisissa oikeudenkäynneissä sovinto ja hyvitys olivat etusijalla ja päämääränä oli ennen kaikkea rikkoutuneen yhteiskuntarauhan palauttaminen ja sukujen välisten kostokierteiden ehkäiseminen. Vähitellen kärjäyhteisön joukosta valikoitui joukko kyläläisiä eri tehtävien hoitoa varten, joista osa sisälsi myös tuomitsemistoimintaa. Heidän lukumääräkseen vakiintui useimmiten 12 ja vähitellen heille muodostui oma asemansa ja tehtävät kärjäillä. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 5.)

Alkuaikoina lautamiehistä koostuva lautakunta asetettiin jokaista juttua varten erikseen ja asianosaisilla oli valta määrätä lautamiehet, tai ainakin heidän piti hyväksyä tuomarin asettamat lautamiehet. 1400-luvulle tultaessa sama lautakunta alkoi vähitellen istua koko kärjät ja tästä lähtien on myös katsottu lautamiesten asettamisen kuuluneen tuomarille. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 6.)

Lautakunnan asema oikeudenkäytössä oli voimakkaimmillaan 1500-luvulla ja 1600-luvun alkupuolella. Tällöin suurin osa jutuista ilmeisesti käsiteltiin lautakunnan myötävaikutuksella. Tuomarilla ei ollut suhteessa lautakuntaan lainopillista erityisasiantuntemusta vaan myös tuomari oli oikeuden suhteen maallikko. Vaikka tuomarien nimitysvalta 1400-1500-luvuilta lähtien kuuluikin kuninkaalle, ei oikeusharkinta vielä kuulunut tuomarin toimenkuvaan, vaan tuomarin rooli

säilyi prosessinjohtajana ja tuomioiden täytäntöön panijana. Lautakunta edusti tuolloin käräjillä nimenomaan paikallisolojen tuntemusta, koska tuomari useimmiten oli ulkopaikkakuntalainen. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 6–7.)

Kuninkaan vallan vahvistuessa 1600- luvulla myös tuomioistuinlaitosta kehitettiin perustamalla hovioikeuksia muutoksenhakutuomioistuimiksi. Tästä seurasi kirjallisen oikeudenkäyntimenettelyn yleistyminen, koska hovioikeudella piti olla mahdollisuus kontrolloida käräjäoikeuksien tuomioiden oikeellisuutta. (Liljeroos ym. 2002, 9). Vuonna 1680 säädetyin lain mukaan tuomarin täytyi asua tuomionkunnassaan ja itse toimia tuomarina. Tuomioistuinten johtoon nousivat aatelistet ja koulutetut tuomarit. (Hakola 1999, 14.) Lautakunnan merkitys väheni, koska alettiin noudattaa käytäntöä, minkä mukaan ainoastaan yksimielisen lautakunnan kanta kumosi tuomarin kannan.

2.1.2 Lautakunnat 1700- luvulta vuoteen 1993

Merkittävä oikeudenkäyttöä sääntelevä laki oli vuoden 1734 oikeudenkäymiskaari. Laki ei luonut varsinaisesti mitään uutta lautakuntaan nähden, vaan laki vahvisti sen mitä siihen aikaan ainakin suuremmassa osassa valtakuntaa sovellettiin voimassa olevana oikeutena (Kuusikko 1995, 804). Tässä laissa säädettiin ensimmäistä kertaa lautakunnan äänioikeudesta. Lautakunnalle säädettiin kollektiivinen äänioikeus eli vain yksimielinen lautakunta saattoi syrjäyttää tuomarin mielipiteen. Lautamiesten lukumäärästä säädettiin siten, että lautamiehiä tuli olla vähintään seitsemän ja enintään 12.

Suomen erottaminen Ruotsista ja liittäminen Venäjään 1809 pysäytti lainsäädännön uudistustyön vuosikymmeniksi. Uuteen lainsäädäntöön johtanut esitys annettiin valtiopäiville vasta vuonna 1885. Lautakuntajärjestelmän olemassaoloa ja tarpeellisuutta ei silloisten lainvalmisteluasiakirjojen mukaan kyseenalaistettu, vaan sitä pidettiin edelleen tarpeellisena nimenomaan paikallisolojen tuntemuksen ja kansan yleisen oikeustajun edustajana. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 10.) Vuodelta 1878 olevassa lakivaliokunnan mietinnössä todetaan mm. näin: "lautakuntalaitoksen kautta kansa on osallinen lainkäytössä, joka osallisuus sen ihmisten ja paikallisten olojen tuntemisen kautta, joka lautamiehillä on,

sekä heidän yksinkertaisissa oloissa muodostuneen ja enimmäkseen hairahtumattoman oikeudentuntonsa vuoksi, ei voi muuta kuin edullisesti vaikuttaa oikeudenhoitoon maalla.” (de Godzinsky & Ervasti, 10; Valtiopäiväasiakirjat 1877-78:II, 7.)

1800-luvun lainvalmistelutöissä kiinnitettiin myös huomiota lautamiesten valintaan ja palkkaukseen. Vuoden 1734 laissa ei ollut lainkaan määräyksiä lautakunnan valinnasta. Vuonna 1886 lautamiesten valintaoikeus säädettiin viime kädessä kihlakunnanoikeudelle. Kun lautakunnassa vapautui lautamiehen paikka, kunta järjesti ensin yleiset vaalit, joilla valittiin kolme lautamiesehdokasta. Näistä kihlakunnanoikeus sitten valitsi uuden lautamiehen. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 10–11.)

1900-luvulla Suomessa yritettiin useaan otteeseen saada aikaan oikeuslaitoksen kokonaisuudistusta. Ensimmäinen mietintö valmistui 1901 (Wreden komitea) ja siinä niin kuin muissakin sen jälkeen tehdyissä ehdotuksissa ja lausunnoissa otettiin kantaa myös lautamiesten asemaan oikeudenkäytössä. Ehdotuksissa lautamiesten lukumäärä vaihteli, kuten myös mielipiteet siitä, tulisiko lautamiehillä olla kollektiivinen vai yksilöllinen äänioikeus. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 11.)

On huomattava, että vuoteen 1993 asti alioikeudet Suomessa olivat joko kaupunkien raastuvanoikeuksia tai maaseudun kihlakunnanoikeuksia. Raastuvanoikeuksissa lautamiehiä ei ollut.

2.1.3 Vuoden 1993 alioikeusuudistus ja lautamiehen asema

Joulukuussa 1993 alioikeuksien maallikkoedustus uudistettiin perusteellisesti. Uudistus oli osa laajempaa alioikeuksien yhtenäistämistä ja riita-asiain oikeudenkäyntimenettelyn uudistamishanketta, joka oli ollut vireillä jo pitkään. Alioikeudet yhtenäistettiin, mikä tarkoitti sitä, että kihlakunnan- ja raastuvanoikeudet lopetettiin, ja niiden tilalle tulivat kärjäoikeudet. Samalla lautamiesjärjestelmä otettiin käyttöön kaikissa alioikeuksissa. Kaupunkien raastuvanoikeuksissa muutokset olivat suurimmat, sillä niissä ei lautamiehiä aiemmin ollut. Varsinai-

nen lautakunta jäi historiaan, sillä lautamiehille annettiin yksilöllinen äänioikeus. Entisissä kihlakunnanoikeuksien lautakunnissa äänioikeus oli ollut yhteinen eli kollektiivinen. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 1.) Myös lautamiesten lukumäärää kokoonpanoissa vähennettiin.

Kokoonpanovaihtoehdot käräjäoikeuden pääkäsittelyssä ovat seuraavat:

- yhden lakimiestuomarin kokoonpano (1+0)
- kolmen lakimiestuomarin kokoonpano (3+0)
- lautamieskokoonpano; lakimiestuomari puheenjohtajana sekä kolme lautamiestä (1+3)
- lautamieskokoonpano esim. laajoissa riitajutuissa (2+4)

Lautamieskokoonpano on rikosasioissa peruskokoonpano, kun taas riita- ja hakemusasioissa sitä käytetään vain poikkeuksellisesti eräissä juttutyypeissä. Oikeudenkäymiskaaren 2 luvun 1 §:n mukaan käräjäoikeus on päätösvaltainen rikosasiassa, kun tuomioistuimessa on puheenjohtaja ja kolme lautamiestä. Tässä kokoonpanossa käräjäoikeus on päätösvaltainen myös

- 1) yhteiselämän lopettamista, avioeroa ja puolison elatusta koskevassa asiassa
- 2) lapsen huoltoa, tapaamisoikeutta ja elatusta koskevassa asiassa
- 3) isyyden vahvistamista ja kumoamista koskevassa asiassa
- 4) lapseksiottamista koskevassa asiassa
- 5) holhouslaissa tarkoitetussa asiassa sekä
- 6) huoneenvuokrasuhteesta johtuvassa riita-asiassa

Oikeudenkäymiskaaren 2 luvun 2 §:n mukaan käräjäoikeudessa voi näissä asioissa olla paitsi toinen lainoppinut jäsen myös neljäs lautamies, jos sitä asian laajuuden tai muun erityisen syyn vuoksi on pidettävä perusteltuna.

Oikeudenkäymiskaaren 2 luvun 6 §:n mukaan käräjäoikeus on rikosasioissa päätösvaltainen yhden tuomarin kokoonpanossa ilman että lautamiehet osallistuvat käsittelyyn silloin, jos syytteessä tarkoitettu rikoksesta ei syytteessä mainittujen seikkojen vallitessa tehtynä ole säädetty muuta tai ankarampaa rangaistusta kuin sakko tai vankeutta enintään yksi vuosi kuusi kuukautta. Tällöin rangaistukseksi ei voida tuomita ankarampaa rangaistusta kuin sakko.

Alioikeusuudistuksen jälkeen lautamiesjärjestelmällä käräjäoikeudessa on ollut käytännössä merkitystä vain käsiteltäessä rikosasioita. Lautamiesten osallistuminen riita- ja hakemusasioiden käsittelyyn on ollut vähäistä.

2.2 Lautamiehet Pohjoismaiden tuomioistuimissa

Lautamiehet eivät suinkaan ole vain suomalaisten tuomioistuien ominaispiirre, vaan maallikkojäseniä käytetään yleisesti muidenkin maiden tuomioistuimissa. Lähes kaikissa Euroopan valtioissa maallikot osallistuvat tuomiovallan käyttämiseen (Liljeroos ym. 2002, 12). Esimerkiksi Saksassa maallikkojäsenten osallistuminen rikosjuttujen ratkaisuun riippuu sekä käsiteltävän asian vakavuudesta että oikeusasteesta. Maallikkojäsenillä on yksilöllinen äänioikeus. Englannissa ja Walesissa taas maallikoiden osallistuminen tuomitsemistoimintaan poikkeaa huomattavasti suomalaisesta järjestelmästä. Seuraavassa on tarkasteltu erikseen Pohjoismaista Ruotsin, Norjan ja Tanskan lautamiesjärjestelmiä hallituksen esityksen HE 85/2008 mukaisesti.

2.2.1 Ruotsi

Ruotsissa lautamiehiä käytetään ratkaisukokoonpanossa käräjä- ja hovioikeudessa. Rikosasioissa käräjäoikeuden lautamieskokoonpano koostuu yhdestä lainoppineesta tuomarista ja kolmesta lautamiehestä. Myös vahvennettu kokoonpano on mahdollinen. Jos jutun laajuus tai vaikeusaste sitä edellyttää, voidaan tuomioistuimen kokoonpanoa vahvistaa yhdellä lainoppineella tuomarilla ja yhdellä lautamiehellä.

Yhden lainoppineen tuomarin kokoonpanossa voidaan ratkaista sellaiset rikosasiat, joista ei ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin sakko tai vankeutta enintään kuusi kuukautta. Tällöin rangaistukseksi ei kuitenkaan voida tuomita ankarampaa rangaistusta kuin sakko.

Siviiliasioissa käräjäoikeuden kokoonpanoon kuuluu lautamiehiä etenkin tietyissä perheoikeudellisissa jutuissa, joissa käräjäoikeus on päätösvaltainen yhden lainoppineen tuomarin ja kolmen lautamiehen kokoonpanossa. Yleensä riita-asiat käsittelee kuitenkin yhden tai kolmen virkatuomarin kokoonpano.

Hovioikeuksissa lautamieskokoonpanoa käytetään rikosjutuissa sekä joissakin perheoikeudellisissa asioissa. Näissä jutuissa hovioikeus on päätösvaltainen kolmen lainoppineen tuomarin ja kahden lautamiehen kokoonpanossa. Myös vahvennettu kokoonpano on mahdollinen, jolloin kokoonpanoon saa kuulua enintään neljä lainoppinutta ja kolme maallikkojäsentä. Sellaisissa rikosjutuissa, joissa ei ole syytä tuomita ankarampaa rangaistusta kuin sakkoja, hovioikeus on kuitenkin päätösvaltainen ilman lautamiehiä.

Sanan- ja painovapausjutuissa Ruotsissa on käytössä valamies- eli juryjärjestelmä. Näissä asioissa jury koostuu yhdeksästä jäsenestä ja sen tehtävänä on päättää, onko joukkotiedotusvälineen käytössä ylipäätään tapahtunut rikos. Jury-systeemin käyttö on Ruotsissa kuitenkin vapaaehtoista, sillä jutun asianosaiset voivat päättää, että asia ohjataan suoraan varsinaiseen tuomioistuinkäsittelyyn ilman sitä edeltävää jury-vaihetta. (HE 85/2008.)

Lautamiehillä on Ruotsissa siis yksilöllinen äänioikeus ja he osallistuvat noin 10 istuntoon vuodessa. Kunnanvaltuusto valitsee lautamiehet neljäksi vuodeksi kerrallaan. Lautamiehen kelpoisuusehdot ja oikeus kieltäytyä lautamiehen tehtävästä vastaavat paljolti suomalaisia säännöksiä. (Hakola 1999, 21.) Ruotsin lautamiesjärjestelmä muistuttaa varsin paljon suomalaista järjestelmää.

2.2.2 Norja

Norjassa lautamiehiä kuuluu tuomioistuimen kokoonpanoon sekä alioikeudessa että ensimmäisessä muutoksenhakuasteessa. Lautamiehillä on yksilöllinen äänioikeus, ja he voivat käsitellä sekä riita- että rikosasioita.

Riita-asian alioikeuskäsittelyyn lautamiehet osallistuvat, jos tuomioistuin pitää lautamieskokoonpanoa tarpeellisena tai jos joku asianosainen sitä vaatii. Tällai-

set vaatimukset ovat käytännössä erittäin harvinaisia. Alioikeudessa siviiliasioiden lautamieskokoonpanoon kuuluu lainoppinut puheenjohtaja ja kaksi maallikkoa. Riita-asioiden muutoksenhaussa tuomioistuimen kokoonpanoon voidaan ottaa kaksi maallikkojäsentä. Lainoppineita tuomareita muutoksenhaussa on kolme.

Rikosjutuissa lautamiehiin turvautuminen ratkeaa sekä rikoksen törkeysasteen että joissakin tapauksissa myös vastaajan mielipiteen perusteella. Alioikeuden pääkäsitelyssä peruskokoonpano rikosjutuissa on yksi lainoppinut tuomari ja kaksi lautamiestä. Laajoissa jutuissa tai erityisestä syystä kokoonpanossa voi olla myös kaksi lainoppinutta tuomaria ja kolme maallikkoa.

Tunnustetuissa rikosasioissa yhden lainoppineen tuomarin kokoonpano on syytetyn sekä tuomioistuimen suostumuksella mahdollinen. Tällöin ei kuitenkaan ole enää kysymys varsinaisesta rikosjutun pääkäsitelyssä, vaan kuulemistuomio -nimisestä summaarisesta menettelystä.

Muutoksenhakuasteessa rikosjuttujen peruskokoonpano on kolme lainoppinutta tuomaria ja neljä lautamiestä. Törkeämissä rikosjutuissa, joissa muutoksenhaun kohteena olevasta rikoksesta voi seurata yli kuuden vuoden vankeusrangaistus, syyllisyyskysymyksen päättää ensin maallikoista koostuva 10 henkilön jury. Syyksi lukeva tuomio edellyttää tällöin sitä, että seitsemän juryn jäsentä pitää vastaajaa syyllisenä. (HE 85/2008; Vuorenpää 2008, 14.)

2.2.3 Tanska

Tanskan yleisissä tuomioistuimissa maallikkojäsenet osallistuvat ainoastaan rikosasioiden ratkaisemiseen eikä heillä ole toimivaltaa ratkaista yksityisoikeudellisia vaatimuksia edes silloin kun niitä käsitellään rikosjutun yhteydessä.

Rikosjutuissa maallikot osallistuvat tuomitsemistoimintaan yleisessä alioikeudessa sekä ensimmäisessä muutoksenhakuasteessa. Maallikkoedustuksen koostumus riippuu etenkin syytteenalaisen teon vakavuudesta. Sakkojutuissa lautamieskokoonpanoa ei lähtökohtaisesti käytetä lainkaan. Sakkojuttuja vaka-

vammissa rikoksissa alioikeudessa ja ensimmäisessä muutoksenhakuasteessa on kummassakin olemassa kahdentyyppisiä lautakuntajuttuja. Rikosjutuissa, joissa voidaan tuomita vähintään neljän vuoden vapausrangaistus, maallikoista käytetään termiä valamies ja vastaavasti maallikkojutun nimi on tällöin valamiesjuttu. Mikäli tuomittava vapausrangaistus puolestaan jää alle neljän vuoden mittaiseksi, maallikoista voidaan tällöin suomalaisittain käyttää nimikettä lautamies ja heidän ratkaisemista asioista lautamiesjuttu. Mainituista lautamiesjuttujen käsittelyn voidaan varsin pitkälle ajatella vastaavan suomalaista lautamiesmenettelyä.

Alioikeudessa valamiesjutuissa kokoonpanona on kolme virkatuomaria ja kuusi valamiestä. Lautamiesjutuissa alioikeus on puolestaan toimivaltainen, kun siinä on yksi lainoppinut tuomari ja kaksi maallikkojäsentä.

Ensimmäisessä muutoksenhakuasteessa valamieskokoonpano on kolme virkatuomaria ja yhdeksän valamiestä. Lautamiesjutuissa oikeuden kokoonpano on puolestaan kolme virkatuomaria ja kolme lautamiestä.

Maallikoiden ääni- ja ratkaisovalta on riippuvainen kokoonpanosta. Lautamiehillä on yksilöllinen äänioikeus ja muutenkin he osallistuvat ratkaisutoimintaan tasavertaisesti virkatuomarien kanssa.

Valamiesten ensisijaisena tehtävänä on puolestaan syyllisyyskysymyksen ratkaiseminen, josta äänestettäessä sekä virkatuomareilla että valamiehillä on yhtäläinen äänioikeus eli kullakin on käytössään yksi ääni. Alioikeudessa syyksi lukeva tuomio edellyttää tällöin sitä, että vähintään neljä valamiestä ja kaksi virkatuomaria pitää syytettyä syyllisenä. Muutoksenhaussa vastaavat luvut ovat kuusi valamiestä ja kaksi virkatuomaria.

Syylliseksi julistamisen jälkeen oikeus päättää myös rangaistuksista valamieskokoonpanossa. Myös nyt valamiehillä on yksi ääni kullakin. Sitä vastoin virkatuomarien äänioikeutta on seuraamuskyksyksissä vahvistettu siten, että heidän yhteenlaskettu äänimääränsä vastaa valamiesten äänimäärää.

Koska valamiesten ensisijaisena tehtävänä on yllä kuvatuin tavoin syyllisyyskysymyksen arviointi, muutoksenhakutuomioistuimessa riittää kuitenkin aina pelkkä lautamieskokoonpano, mikäli muutoksenhaku ei koske syyllisyyskysymystä. (HE 85/2008; Vuorenpää 2008, 14.)

3 LAUTAMIEHENÄ TOIMIMINEN

3.1 Lautamiehen valinta

Lautamiehen valinnasta säädetään käräjäoikeuslaissa seuraavasti: ”Kunnanvaltuusto valitsee lautamiehet kunnanvaltuuston toimikautta vastaavaksi ajaksi. Kunnasta valittavien lautamiesten tulee mahdollisimman tasapuolisesti edustaa kunnan väestön ikä-, elinkeino-, sukupuoli- ja kielijakaumaa.” (Käräjäoikeuslaki 28.6.1993/581, 7§)

Jokaisesta kunnasta valitaan vähintään yksi lautamies (käytännössä ainakin kaksi) ja suurista kunnista huomattavasti enemmän. Oikeusministeriö päättää kuntakohtaisen lautamiesten lukumäärän (käräjäoikeusasetus 13 §). Oikeusministeriö on päätöksellään 5.1.2009 vahvistanut käräjäoikeuksiin valittavien lautamiesten lukumäärän 2009. Lautamiesten kokonaismääräksi vahvistettiin 2 202, mikä on noin 1 500 vähemmän kuin aikaisemmin. Lautamiesten lukumäärä vahvistettiin edellisen kerran vuonna 2004. Sen jälkeen on toteutettu kaksi lainmuutosta, jotka ovat merkittävästi vaikuttaneet lautamiestarpeeseen ja lautamiesten lukumäärään. Lokakuussa 2006 voimaan tullut rikosasioiden kirjallinen menettely on selvästi vähentänyt lautamiesten tarvetta. Toinen lautamiesten määrään vaikuttava tekijä on käräjäoikeuden ratkaisukokoonpanoja koskeva 1.1.2009 voimaantullut lakiuudistus; esimerkiksi riita-asioiden käsittelyyn lautamiehet eivät enää osallistu lainkaan (Oikeusministeriö 2009a).

Lautamiehen tehtävästä voi kieltäytyä henkilö, joka on 60 vuotta täyttänyt tai on viimeiset vähintään neljä vuotta toiminut lautamiehenä tai on ollut kunnallisessa luottamustoimessa yhteensä kahdeksan vuotta. Myös muusta pätevästä syystä on mahdollista kieltäytyä. Kieltäytymisperusteen ratkaisee kunnanvaltuusto. (Hakola 1999, 42.)

Lautamiehet eivät tehtävässään edusta tiettyä intressitahoa tai asiantuntemusta, vaan vaikka valtuusto valitsee lautamiehet eri poliittisten ryhmien esityksestä, lautamiehet eivät edusta omaa taustaryhmäänsä vaan vain itseään ja omaa näkemystään asian ratkaisemisessa (Liljeroos ym. 2002, 16). Tähän on

myös oikeusministeri Tuija Brax halunnut kiinnittää huomiota mm. oikeusministeriön kirjeessä käräjäoikeuksille ja kunnanhallituksille, jossa tähdennetään sitä, että puolueiden ei pidä vaatia lautamiehiksi valittavilta sitoumuksia ns. puolueveron maksamisesta istuntopalkkiostaan. Lautamies ei ole poliittisella valtakirjalla toimiva kunnallinen luottamushenkilö, vaan hänen tulee olla riippumaton. Kyse on siis pikemminkin valtiollisen luottamustehtävän hoitamisesta. Lautamiehet, joilla on yksilöllinen äänioikeus, ovat tuomioistuimen jäseniä ja toimivat tuomarin vastuulla (Oikeusministeriö 2009b.)

3.2 Lautamiehenä toimimisen edellytykset

Käräjäoikeuslain 6 pykälässä on lautamiehelle asetettu useita kelpoisuusedellytyksiä, joiden pitää täytyä, jotta henkilö voidaan valita lautamieheksi. Lautamiehen tulee olla Suomen kansalainen ja hänen tulee asua käräjäoikeuden tuomiopiiriin kuuluvassa kunnassa. Asumisella tarkoitetaan sitä, että lautamiehellä on kotikuntalain mukainen koti käräjäoikeuden tuomiopiirin alueella; esimerkiksi kesäasukkaana asuminen ei riitä (Hakola 1999, 36).

Lautamiehen tulee hallita itseään ja omaisuuttaan; toisin sanoen hän ei saa olla konkurssissa eikä hänen toimintakelpoisuuttaan saa olla tuomioistuimen päätöksellä rajoitettu. Lautamieheksi ei voi valita henkilöä, joka on alle 25-vuotias tai joka on täyttänyt 63 vuotta. Lautamiehenä ei myöskään voi toimia henkilö, jolla on virka yleisessä tuomioistuimessa tai rangaistuslaitoksessa taikka joka virassaan suorittaa ulosottotehtäviä, rikosten esitutkintaa taikka tull- tai poliisi-valvontaa, eikä myöskään virallinen syyttäjä, asianajaja taikka muu ammatikseen asianajoa harjoittava henkilö (Käräjäoikeuslaki 6 §).

Lakimiestutkinnon suorittaneen henkilön valinnasta lautamieheksi on esitetty erilaisia mielipiteitä, mutta lautamiehen kelpoisuusehtoja koskevissa säännöksissä ei ole nimenomaan mainittu, ettei juristin tutkinnon suorittanutta henkilöä saataisi valita lautamieheksi. Juristi-lautamies on kuitenkin ollut käytännössä melko harvinainen ilmiö (Virolainen 2009).

Käräjäoikeuslaki edellyttää vielä, että lautamiehen tulee olla henkilö, jota on pidettävä sopivana toimimaan lautamiehenä. Tätä sopivuutta ei ole laissa eikä lain esitöissäkään sen paremmin määritelty, mutta esimerkiksi oikeusministeriö on kirjeessään käräjäoikeuksille ja kunnanhallituksille ohjeistanut, että säännöksellä on ajateltu sulkea lautamiestehtävän ulkopuolelle henkilöt, joilla on esimerkiksi rikosrekisterimerkintöjä tai jotka ovat syyllistyneet toistuvasti vähäisempiin rikoksiin. Sopivuutta tulisi arvioida kokonaisvaltaisesti ja tavoitteena tulisi olla, että lautamiehen valinnalla ei horjutettaisi tuomioistuinta kohtaan tunnettua luottamusta.

Valtuustolla, joka lautamiehet valitsee, ei kuitenkaan ole mahdollisuutta saada tietoonsa esimerkiksi rikosrekisteritietoja. Siksi olisi tärkeää, että kelpoisuusvaatimukset saatettaisiin selkeästi lautamiesehdokkaiden tietoon, jotta ehdokas voisi oma-aloitteisesti luopua ehdokkuudestaan, jos sopivuudesta on epäilyksiä (Hakola, s.40).

3.3 Lautamiehen esteellisyys

Tuomioistuinten tehtävä edellyttää tuomioistuinten jäseniltä ehdotonta puolueettomuutta ja riippumattomuutta. Riippumattomuuden vaatimus esitetään Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimuksen 6 artiklassa seuraavasti:

”Jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan tai häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä.”

Vastaava riippumattomuuden vaatimus esitetään Suomen perustuslain pykälässä 21, jonka mukaan ”jokaisella on oikeus saada asiansa käsiteltyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeus saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi”. Perustuslain 3 pykälässä mainitaan vielä, että ”tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet”.

Lautamiehen esteellisyydestä on säädetty oikeudenkäymiskaaren 13 luvussa, jota uudistettiin vuonna 2001 (441/2001). Oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 2 §:n mukaan ”tuomaria koskevia säännöksiä sovelletaan myös tuomioistuimen muuhun jäseneseen, esittelijään, pöytäkirjanpitäjään ja siihen, joka tuomioistuimessa ratkaisee asian tai voi olla läsnä asiaa ratkaistaessa”. Siten tuomaria koskevat määräykset ja soveltamisohjeet koskevat sellaisenaan lautamiehiä. Esteellisyyssääntelyn tarkoituksena on osaltaan turvata oikeudenkäynnin tasapuolisuus ja objektiivisuus.

Oikeuden jäsen on esteellinen silloin, kun asianosaiselle tai muulle henkilölle syntyy perusteltu aihe epäillä tuomarin puolueettomuutta kyseessä olevassa asiassa. Ei siis riitä, että lautamiehet tietävät toimivansa puolueettomasti ja riippumattomasti, vaan heidän toimintansa tulee myös ulkopuolisin silmin tarkasteltuna näyttää siltä. Mikäli puolueettomuus tulee epäilyksen alaiseksi, lautamiehen on oma-aloitteisesti vetäydyttävä pois jutun käsittelystä.

Esteellisyysperusteet on esitetty oikeudenkäymiskaaren 13 luvun 1-7 §:ssä. 3 pykälässä on ensinnäkin määritelty, mitä tarkoitetaan tuomarin läheisellä. Läheisiä ovat tuomarin lapset, lapsenlapset, sisarukset, sisarusten lapset, vanhemmat, vanhempien sisarukset, isovanhemmat ja serkut sekä näiden puoliso. Läheisiä ovat myös puoliso ja tämän edellä mainitut läheiset, entinen puoliso, kihlattu ja avopuoliso sekä edellisten puolisukulaiset.

Lautamies on esteellinen, jos hänen läheisensä on jutussa asianosainen tai toimii asianosaisen edustajana, asiamiehenä tai avustajana. Lautamies on esteellinen myös silloin, jos lautamies on tai on ollut asiassa todistajana tai lautamiehen läheistä on kuultu asiassa todistajana (Liljeroos ym. 2002, 41). Lautamies on esteellinen myös silloin, kun ratkaisusta on odotettavissa hänelle tai hänen lähipiirilleen erityistä hyötyä tai vahinkoa (ns. intressijäävi).

Esteellisyysperuste voi myös syntyä johonkin yhteisöön kuulumisen perusteella, esimerkiksi siten, että lautamies tai hänen läheisensä toimii toimitusjohtajana, toiminnanjohtajana, isännöitsijänä, hallituksen jäsenenä tai hallintoneuvoston jäsenenä yhteisössä, joka on jutussa asianosaisena. Nousiaisen mukaan on erityisesti huomioitava paikalliset pankit, joiden hallintoelimissä lautamiehiä

saattaa olla. Myös kunnallisten lautakuntien jäsenyys voi aiheuttaa esteellisyyden. (Liljeroos ym. 2002, 41–42.)

Esteellisyys voi myös syntyä vastapuoliasetelman perusteella. Tämä tarkoittaa sitä, että lautamies on esteellinen, jos hän tai hänen läheisensä on vastapuolena muussa oikeudenkäynnissä tai viranomaisen käsiteltävänä olevassa asiassa. Asioilla ei tarvitse olla mitään keskinäistä yhteyttä, vaan vastapuoliasetelma aiheuttaa sellaisenaan esteellisyyden. Esimerkkinä voidaan mainita, että jos lautamies on vastustanut naapurinsa toimenpideluvan hakemista, on hän esteellinen käsittelemään muutkin naapuriaan koskevat asiat.

Lautamies on esteellinen myös silloin, kun hänellä palvelussuhteen perusteella tai muuten on asianosaiseen sellainen suhde, että se antaa perustellun aiheen epäillä lautamiehen puolueettomuutta asiassa (Oikeudenkäymiskaari 13:6 §).

Esteellisyys syntyy myös silloin, kun lautamies tai hänen läheisensä on käsitellyt samaa asiaa toisessa tuomioistuimessa, muussa viranomaisessa tai välimiehenä. Lautamies ei pääsääntöisesti saa osallistua hovioikeudesta palaute-tun asian uudelleen käsittelyyn eikä sellaisen asian käsittelyyn, johon verrattava asia hänellä on itsellään vireillä.

Lautamiehen poliittinen tai uskonnollinen katsomus tai muu vastaava aatteellinen vakaumus eivät yleensä aiheuta esteellisyyttä. Tilanteet on ratkaistava tapauskohtaisesti yleisten esteellisyyserusteiden mukaisesti. Perussääntönä esteellisyysselvityksissä onkin se, että epäselvissä tapauksissa lautamiehen on parempi jäädä itsensä. (Hakola 1999, 64.)

3.4 Lautamiehen oikeudet ja vastuu

3.4.1 Lautamiehen oikeuksista

Vuoden 1993 alioikeusuudistuksessa lautamiehet saivat yksilöllisen äänioikeuden aiemman kollektiivisen äänioikeuden sijaan. Käräjäoikeuden lautakuntaa ei enää ole, sillä jokaisella lautamiehellä on yksi ääni päätöstä tehtäessä. Uudistus

näkyi myös lautamiesten sijoittumisessa kärjäsalissa; aikaisemmin lautamiehet istuivat lautakuntana istuntosalin seinustalla, kun nykyisin lautamiehet istuvat puheenjohtajan pöydän takana ammattituomarin rinnalla. (Liljeroos ym. 2002, 11.)

Yksilöllisen äänioikeuden saaminen lisäsi merkittävästi lautamiehen vaikutusvaltaa kärjäoikeuden toiminnassa. Lautamies on kärjäoikeuden täysivaltainen jäsen ja hänellä on tuomarin valta. Äänestettäessä kärjäoikeuden ratkaisusta enemmistön mielipide voittaa. Jos äänet menevät tasan, riita-asiassa voittaa puheenjohtajan kannattama mielipide ja rikosasiassa lievempi kanta (vuoden 2009 alusta alkaen lautamiehet eivät enää osallistu riita-asioiden käsittelyyn). Äänestykset ovat kuitenkin kärjäoikeuksissa erittäin harvinaisia.

Lautamiehellä on oikeus saada työstään asianmukainen korvaus. Hänelle maksetaan valtion varoista istuntopalkkio sekä korvausta ansionmenetyksestä ja matkakuluista. Oikeusministeriö vahvistaa korvausten perusteet ja määrän. Oikeusministeriön määräyksessä 3.4.2002 (Oikeusministeriö 2002) on istuntopalkkiot vahvistettu istuntopäivän pituuden mukaan seuraavasti:

- 65 euroa, jos istuntopäivä kestää enintään 6 tuntia
- 90 euroa, jos istuntopäivä kestää yli 6 tuntia
- 115 euroa, jos istuntopäivä kestää yli 9 tuntia

Lautamiehelle suoritetaan myös korvausta ansionmenetyksestä ja kustannuksista, joita lautamiestoimen vuoksi aiheutuu sijaisen palkkaamisesta, lastenhoidon järjestämisestä tai muusta vastaavasta syystä. Päivärahaa ja matkakustannusten korvausta suoritetaan noudattaen soveltuvin osin valtion matkustusääntöä ja sen soveltamisesta annettuja määräyksiä ja ohjeita. Kuten Kirsti Hakola kirjassaan asian ilmaisee: lautamiehen tehtävässä ei rikastu, mutta ei siinä pitäisi köyhtyäkään! (Hakola 1999, 134).

Pitkäaikaisesta ansiokkaasta toiminnasta lautamiehelle voidaan myöntää herastuomarin arvonimi. Arvonimen myöntää kärjäoikeuden laamanni. Käytännössä arvonimen saa vain, jos menestyksekkäs lautamiesura on kestänyt vähintään kymmenen vuotta. (Oikeusministeriö 2009c, 4.)

Lautamiehellä on myös oikeus pysyä lautamiehenä koko toimikauden ajan, ellei hän erityisestä laissa säädetystä syystä menetä asemaansa. Tällainen syy voi olla esimerkiksi se, että lautamies muuttaa toiseen tuomiopiiriin kuuluvalla paikkakunnalle kesken toimikautensa.

3.4.2 Lautamiehen vastuu ja velvollisuudet

Lautamiehellä on siis samanlainen yksilöllinen äänioikeus kuin ammattituomarilla. Myös lautamiehen vastuu on lainsäädännöllisellä tasolla yhdenmukainen tuomarin vastuun kanssa; mitään erillissäätelyä lautamiesten vastuusta ei siis ole. Jokaisen lautamiehen vastuu on yksilöllinen ja itsenäinen. (Hakola 1999, 119–120.)

Jokainen lautamies toimii virkavastuulla kuten muutkin julkiseen tehtävään valitut virka- ja luottamusmiehet ja hän on vastuussa virkansa asianmukaisesta hoitamisesta. Virkamiehen eli myös lautamiehen vastuun pääperiaatteet ilmenevät perustuslaista, jonka 118 §:ssä säädetään seuraavasti:

Virkamies vastaa virkatoimiensa lainmukaisuudesta. Hän on myös vastuussa sellaisesta monijäsenisen toimielimen päätöksestä, jota hän on toimielimen jäsenenä kannattanut.

Jokaisella, joka on kärsinyt oikeudenloukkauksen tai vahinkoa virkamiehen tai muun julkista tehtävää hoitavan henkilön lainvastaisen toimenpiteen tai laiminlyönnin vuoksi, on oikeus vaatia tämän tuomitsemista rangaistukseen sekä vahingonkorvausta julkisyhteisöltä taikka virkamieheltä tai muulta julkista tehtävää hoitavalta sen mukaan kuin lailla tarkemmin säädetään.

Lautamiehellä on siis vastuu päätöksestään, jollei hän ole kirjauttanut siihen eriävää mielipidettään. Vastuu voi teoriassa toteutua rikosoikeudellisesti tai vahingonkorvausoikeudellisesti (Liljeroos ym. 2002, 20). Virkarikoksista on säädetty rikoslain 40 luvussa ja vahingonkorvausvastuusta vahingonkorvauslaissa. Lautamiehen erottamisesta kesken toimikauden on säädetty käräjäoikeuslaissa. Vaikka kunnanvaltuusto nimittää lautamiehet, se ei vapauta heitä kesken toimikauden, vaan vapauttaminen tapahtuu oikeuden ratkaisulla. Tehtävästä vapauttaminen tulee kysymykseen yleisimmin tilanteissa, joissa lautamies on muut-

tanut tuomiopiiristä. Kelpoisuutensa lautamies voi menettää myös esimerkiksi silloin, kun hän tulee nimitetyksi johonkin virkaan, joka on esteenä lautamiehenä toimimiselle. (Hakola, 121–122.)

Yksilöllisen äänioikeuden myötä lautamiehille annettua tuomarinvaltaa ja sen mukanaan tuomaa vastuuta on myös paljon kritisoitu. Tulokkaan mukaan ei voida mitenkään edellyttää, että lakimieskoulutusta vailla oleva henkilö pystyy itsenäisesti arvioimaan ja ratkaisemaan vaikeita oikeudellisia ongelmia sekä vastaamaan niistä (Tulokas 1997, 322). Valtioneuvoston oikeuskansleri toteaa oikeusministeriön lausuntotiivistelmässä 10.4.2008, että lautamiesten oikeudellisen vastuun perusteet ovat epämääräiset. Vaikka lautamiehillä on nykyisin samanlainen ratkaisovalta kuin ammattituomarilla ja periaatteessa samanlainen virkavastuukin ratkaisun laillisuudesta, ei vakiintuneen käytännön mukaan lautamiehen vastuu ole kuitenkaan yhtä laaja kuin lakimiestuomarilla. Hänen mukaansa valta ja vastuu eivät ole suhteessa toisiinsa.

Oikeuskansleri Jaakko Jonkan mukaan (Jonkka, 2008) lautamiehen vastuun arviointi on tapauskohtaista punnintaa. Hänen mukaansa lautamies ei vastaa laintuntemattomuudestaan vaan huolimattomuudestaan ja selonottovelvollisuuden laiminlyönnistä.

Käytännössä lautamiehen vastuu väärästä tuomiosta voi toteutua vain silloin, kun hän tekee väärän tuomion tahallisesti, vastoin puheenjohtajan neuvoja. Puheenjohtajan eli ammattituomarinvollisuutena on kaikissa tapauksissa selostaa lautamiehille jokaisessa asiassa esiin tulleet kysymykset ja niihin soveltuvat säännökset. Oikeuskäytännössä on vain muutamia tapauksia, joissa on jouduttu pohtimaan lautamiehen virkavastuuta. Eduskunnan oikeusasiamies on ottanut ratkaisussaan kantaa lautamiesten virkavastuuseen (Dnro 2542/2/98), kun kärjätuomari oli erehtynyt ja antanut lautamiehille virheellistä tietoa enimmäisrangaistuksen pituudesta. Kannanoton mukaan lautamiesten tulee voida luottaa lainoppineen puheenjohtajan selostukseen asiaan liittyvistä säännöksistä. Heidän ei katsottu tässä tapauksessa rikkoneen virkavelvollisuuksiinsa huolimattomuudestaan tai varomattomuudestaan, eivätkä he näin olleen olleet vastuussa virheellisestä tuomiosta. (Hakola 1999, 125.)

Viimeisin lautamiehen virkavastuuseen kantaa ottanut päätös lienee korkeimman oikeuden päätös KKO:2008:95, jossa korkein oikeus tuomitsi Porvoon kärjäoikeudessa toimineen lautamiehen virkavelvollisuuden rikkomisesta sakko-rangaistukseen ja vapautettavaksi lautamiehen tehtävistään. Lautamies oli marras-joulukuussa 2005 osallistunut törkeää petosta koskeneen rikosasian käsittelemiseen ja ratkaisemiseen siitä huolimatta, että hän oli ottanut etukäteen kantaa asiassa vastaajana olleen henkilön syyllisyyteen. Korkeimman oikeuden mukaan lautamiehen toiminta oli tapahtunut sillä tavalla ja sellaisissa olosuhteissa, että hänen oli täytynyt ymmärtää antaneensa menettelyllään perustellun aiheen epäillä puolueettomuuttaan. Lautamies oli lisäksi perustanut ratkaisunsa niin kutsutun välittömyysperiaatteen vastaisesti asiaa koskeneisiin omiin tietoihinsa, jotka eivät olleet olleet oikeudenkäynnissä esillä ja myös näin rikkonut virkavelvollisuutensa. Lautamies tuomittiin rangaistukseen rikoslain 40 luvun 9 §:n 1 momentin nojalla virkavelvollisuuden rikkomisesta.

Lautamiehet ovat myös velvollisia vannomaan tuomarin valan (LIITE 1) tai antamaan tuomarinvakuutuksen. Lautamies vannoo valan kärjäoikeuden istunnossa. Valansa mukaisesti tuomioistuimen jäsenet ovat velvollisia pitämään salassa neuvottelut, joita oikeus on ennen ratkaisuaan käynyt. Eräät arkaluonteiset jutut saatetaan käsitellä tuomioistuimessa suljetuin ovin, jolloin yleisön pääsy kärjäsaliin on kokonaan kielletty. Tuolloin oikeuden jäsen ei saa kertoa julkisuudessa edes oikeudenkäynnin kulusta. Lautamiehellä on siis salassapito-velvollisuus.

Lautamiehellä on myös läsnäolovelvollisuus. Kärjäoikeuden istunnossa asiat on käsiteltävä keskitetysti ja yhtäjaksoisesti. Samat tuomarit käsittelevät jutun alusta loppuun. Kärjäoikeuden on siksi voitava luottaa siihen, että myös lautamiehet vuorollaan saapuvat oikeuteen ja ovat siellä niin pitkään kuin istunto kestää. Jos lautamies on estynyt hoitamasta tehtäväänsä, esimerkiksi sairastunut, hänen on viipymättä ilmoitettava siitä kärjäoikeudelle. (Oikeusministeriö 2009c).

3.5 Toimiminen istunnossa

Käräjäoikeusasetuksen 15 §:n mukaan lautamiesten istuntojärjestys tulee vahvistaa siten, että kukin lautamies on pääsäännön mukaan istunnossa 12 päivänä kalenterivuodessa. Tämä tarkoittaa siis sitä, että lautamiehillä on istuntopäivä keskimäärin kerran kuukaudessa. Istuntopäivän pituus voi vaihdella hyvinkin paljon. Koska istunnossa asiat on käsiteltävä keskitetysti ja yhtäjaksoisesti, myös lautamiesten on oltava läsnä istunnoissa niin pitkään kuin istunto kestää. Laamannin tehtävänä on käräjäoikeuslain 8 §:n mukaisesti huolehtia siitä, että lautamiehet osallistuvat käräjäoikeuden istuntoihin vuorojärjestyksessä.

Lautamiehen tehtävän hoitaminen ei yleensä edellytä perehtymistä asioihin etukäteen, koska oikeudenkäynti on keskitetty, suullinen ja välitön. Puheenjohtaja voi kuitenkin asian laadusta johtuen toivoa etukäteistutustumista haastehakemukseen ja mahdollisesti muuhunkin aineistoon, esimerkiksi esteellisyysselvitysten selvittämiseksi ennakkoon. (Liljeroos ym. 2002, 19). Mikäli esimerkiksi haastehakemukset toimitetaan lautamiehille etukäteen, on lautamiehen ehdottomasti huolehdittava siitä, että niiden sisältöä ei miltei osin saa paljastaa ulkopuolisille ennen asian pääkäsittelyn alkua (Hakola 1999, 53.)

Puheenjohtajan tehtävänä on johtaa oikeudenkäyntiä. Lautamiehellä oikeuden jäsenenä on oikeus, jopa velvollisuus aktiivisesti osallistua myös asianosaisten, todistajien ja asiantuntijoiden kuulemiseen. Hänellä on oikeus tarvittaessa tehdä asiaan kuuluvia kysymyksiä todistajalle, mutta kysymykset on suotavaa esittää puheenjohtajan välityksellä, jolloin puheenjohtaja voi karsia asiaan kuulumattomat tai johdattelevat kysymykset. (Hakola 1999, 78.)

Kun juttu on käräjäoikeudessa käsitelty perusteellisesti, asianosaisten ja yleisön on poistuttava käräjäsalista. Sen jälkeen alkaa päätösneuvottelu. Puheenjohtajan tulee lain mukaan selostaa lautamiehille asiaan kuuluvan lain sisältö ja ottaa käsiteltäväksi kaikki asian ratkaisemiseen vaikuttavat seikat. Lautamiesten tulee voida luottaa siihen, että heille annettu selostus on oikea ja kattava. (Hakola 1999, 80; Oikeusministeriö 2009c)

Puheenjohtaja lausuu oman kantansa ensin. Jos joku oikeuden jäsenistä on puheenjohtajan kanssa eri mieltä, joudutaan äänestämään. Puheenjohtajan jälkeen kukin jäsen lausuu mielipiteensä virkaikäjärjestyksessä, nuorimmasta vanhimpaan. Jos äänet menevät tasan, rikosjutussa voittaa syytetyn kannalta lievempi kanta. Se, kuinka oikeus on päätenyt ratkaisuunsa, ilmenee tuomion perusteluista. Mahdollisessa äänestyksessä häviölle jääneen mielipide kirjataan tuomion liitteeksi. (Oikeusministeriö 2009c.)

3.6 Hyvä lautamies

Kajaanin kihlakunnanoikeuden ja sittemmin kärjäoikeuden pitkäaikainen lautamies, herastuomari Veikko Korhonen on määritellyt hyvän lautamiehen seuraavasti: ”Hän on harkitseva ja rohkea tuomaan esille oman näkemyksensä. Hän on hyvämuistinen oikeudessa ja huonomuistinen oikeuden ulkopuolella. Hän on hyvä kuuntelija. Hän ei ole johdateltava, ei syyttäjä eikä puolustaja, vain tuomari, jonka ohjenuorana on ainoastaan laki. Hän on puolueeton maallikko ja päätöksenteossaan poliittisesti riippumaton. Hän tutkii asiat ensin ja vasta sitten hutkii.” (Liljeroos ym. 2002, 51.)

Lautamiehen tärkein tehtävä on osallistua lainkäyttötyöhön puolueettomasti ja riippumattomasti. Päämääränä tulee olla oikeudenmukaisuus kaikessa tuomitsemistoiminnassa. Oikeudenmukaisuusvaatimus sisältää toisaalta velvollisuuden voimassa olevan lain noudattamisesta, mutta toisaalta myös sen soveltamisen siten, että lopputulos on yksittäisessä tapauksessa oikea ja kohtuullinen. (Hakola 1999, 24.)

Heikki Nousiainen on listannut lautamiehille tapaohjeita kirjassa Lautamiehen lakikirja 2002. Hänen mukaansa ”lautamiehen on toimittava oikeudenmukaisesti ja tavoiteltava oikeudenmukaista lopputulosta. Hänen on toiminnassaan ja käyttäytymisessään oltava tuon tehtävän vaatiman luottamuksen arvoinen. Lautamiehen on tuomitsemistoiminnassaan oltava riippumaton ulkopuolisista vaikutteista ja tehtävässään ja tehtävän ulkopuolella muutenkin käyttäytyttävä ja esiinnyttävä asiallisesti.” Nousiaisen mukaan myös pukeutumisen ja esiinty-

misen istuntosalissa on korostettava tuomioistuimen arvokkuutta. (Liljeroos ym. 2002, 18–19.)

Olaus Petrin antamat tuomarinohjeet 1500-luvulta ovat edelleen hyvänä ohjenuorana myös maallikkotuomareiden toiminnassa (LIITE 2).

4 LAUTAMIEHEN MERKITYS

Lautamiesten asema muuttui ratkaisevasti alioikeusuudistuksen myötä, kun heidän äänioikeutensa muuttui kollektiivisesta yksilölliseksi. Ovatko lautamiehet sitten käyttäneet yksilöllistä äänioikeuttaan, minkälaisissa asioissa he ovat sitä käyttäneet ja miten se on mahdollisesti vaikuttanut tuomioihin? Mitkä ovat ne syyt, joiden perusteella lautamiesjärjestelmää edelleen ylläpidetään nykyisessä tuomioistuinjärjestelmässä? Miten lautamiehen merkitystä ylipäätään voidaan tutkia ja arvioida?

4.1 Lautamiehen merkitys tutkimuksen valossa

Vuoden 1993 lakiuudistuksen jälkeen aloitettiin Oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa alioikeusuudistuksen seurantahanke, jonka osana tutkijat Virve-Maria de Godzinsky ja Kaijus Ervasti tekivät tutkimuksen nimeltään ”Lautamiehet tuomareina”. Tutkimus julkaistiin vuonna 1999. Tätä tutkimusta varten kerättiin vuodelta 1997 kaikki Suomen käräjäoikeuksissa lautamieskokoonpanossa tehdyt äänestyspäätökset. Äänestyspäätöksiä oli tehty 37 käräjäoikeudessa kaikkiaan 68:sta alioikeudesta. Äänestyspäätöksiä oli yhteensä 117, joista 110 oli rikosasioita, kuusi hakemusasioita ja yksi riita-asia. Valtaosa lautamieskokoonpanossa tehdyistä äänestyspäätöksistä siis syntyy rikosprosessissa. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 69.)

Käräjäoikeudet käsittelivät vuonna 1997 yhteensä 258 027 rikos-, riita- ja hakemusasiaa. Niistä 14 prosenttia eli 37 183 tapausta ratkaistiin lautamieskokoonpanossa. Maallikoiden osallistuminen oikeudenhoitoon on koko tuomioistuintoiminnan kannalta siis selvästi poikkeuksellista. Riita- ja hakemusasioista valtaosa ratkaistaan kirjallisessa valmistelussa. Suurin osa tuomioistuinten työstä onkin nykyisin rutiinivaltuutusta eli rekisteröimisiä, vahvistamisia ja esimerkiksi kiistämättömien avioerojen ja saatavien käsittelyä. Varsinaiseen oikeudenkäyntiin eli pääkäsittelyyn edenneistä asioista kuitenkin 66 prosenttia on ratkaistu lautamieskokoonpanossa. Näistä asioista varsin suuri osa on rikosjuttuja. Tuomioistuimessa ratkaistuista jutuista 75 prosenttia käsiteltiin lautamieskokoonpanossa (kaikista rikosasioista 85 prosenttia ratkaistaan syyttäjän ran-

gaistusmääräysmenettelyssä). Riita-asioissa pääkäsittelyyn eteni vuonna 1997 vain kolme prosenttia asioista ja noin prosentissa käytettiin lautamieskokoontapanoa. Hakemusasioistakin pääkäsittelyyn eteni vain kolme prosenttia ja näistä lautamieskokoontapanossa ratkaistiin 12 prosenttia. Lautamieskokoontapanon käyttö riita- ja hakemusasioissa on siis hyvin vähäistä. Lautamiesjärjestelmällä on merkitystä lähinnä rikosprosessissa. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 57–60)

Tutkimuksen tarkoituksena oli mm. tarkastella lautamieskokoontapanossa tehtyjä äänestysratkaisuja: miten äännet olivat jakautuneet äänestystilanteissa, mistä oli äänestetty ja millä kannalla eri osapuolet olivat olleet. Tutkimuksessa selvitettiin myös sitä, kuinka usein lautamieskokoontapanossa tehdyistä äänestysratkaisuista oli valitettu ja minkälaiseen ratkaisuun hovioikeuksissa oli päädytty. Seuraavassa on esitetty pääkohtia tutkimuksesta ja sen tuloksista.

4.1.1 Äänten jakautuminen äänestystilanteissa

Tutkimuksen mukaan äännet jakautuvat äänestyksissä seuraavassa taulukossa (taulukko 1) esitetyn mukaisesti:

TAULUKKO 1. Äänten jakautuminen äänestyksissä (de Godzinsky & Ervasti 1999, 74)

	N	%
Puheenjohtaja + 2 lautamiestä vs. 1 lautamies	50	42
Puheenjohtaja vs. 3 lautamiestä	40	34
Puheenjohtaja + 1 lautamies vs. 2 lautamiestä	26	23
Käräjätuomari + 3 lautamiestä vs. puheenjohtaja	1	1
Yhteensä	117	100

Selvästi tyypillisin äänestystilanne lautamieskokoontapanossa on puheenjohtaja ja kaksi lautamiestä vastaan yksi lautamies; hieman alle puolet äänestyksistä on sellaisia. Tutkijoiden mukaan kyse lienee usein siitä, että yhdellä maallikko-

jäsenellä on voimakas henkilökohtainen näkemys asiasta, eikä hän jostain syystä voi sovittaa sitä yhteen muiden näkemysten kanssa.

Toiseksi yleisin tilanne on se, että vastakkain ovat puheenjohtaja ja kaikki lautamiehet. Näitä on tapauksista noin kolmannes. Viidenneksessä tapauksissa kaksi lautamiestä ovat eri mieltä puheenjohtajan ja yhden lautamiehen kanssa. Yli kolme neljäsosaa äänestyspäätöksistä oli ylivoimatuloksia; joko niin että lautamiehet olivat keskenään yksimielisiä tai että puheenjohtaja ja kaksi lautamiestä olivat samaa mieltä asian ratkaisusta. Äänten mennessä tasan (26 tapauksessa) riita- ja hakemusasioissa on voittanut puheenjohtajan kanta ja rikosasioissa syytetylle lievempi kanta. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 73–74.)

4.1.2 Mistä äänestettiin

Kuten edellä on todettu, suurin osa äänestyspäätöksistä koski rikosasioita. Äänestyspäätöksiä oli 110 eli alle puoli prosenttia kaikista lautamieskokoonpanossa käsitellyistä rikosasioista. Yleisimmin äänestyspäätöksiä tehtiin omaisuusrikoksissa sekä henkeen ja terveyteen kohdistuvissa rikoksissa sekä rattijuopumuksissa. Tavallisimmin eli noin puolessa äänestystapauksista äänestettiin syyllisyyskysymyksestä. Noin neljänneksessä tapauksista äänestyksen kohteena oli rangaistuksen laatu tai määrä. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 79.)

Riita-asioita ratkaistiin lautamieskokoonpanossa 54 kappaletta ja näistä vain yhdessä tapauksessa äänestettiin. Tämä riita-asia koski häätöä. Erimielisyyttä oli sekä hädöstä että oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta.

Hakemusasioista 300 ratkaistiin lautamieskokoonpanossa ja näistä kuudessa tapauksessa äänestettiin. Neljässä tapauksessa oli kysymys lasten huoltoa, asumista ja tapaamisoikeutta koskevasta asiasta, yhdessä todistamaan velvoittamista ja yhdessä uskotun miehen määräämisestä. Lapsioikeudellisissa asioissa yleensä oltiin erimielisiä siitä, kumman vanhemman luona lasten tulisi asua. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 86–89.)

4.1.3 Millä kannalla eri osapuolet olivat

Usein esitetään, että lautamiehet suhtautuvat ammattituomaria ankarammin syytettyihin. Tutkimuksen mukaan 56 prosentissa rikosasioiden äänestyspäätöksissä puheenjohtaja edusti lievempää kantaa ja 44 prosentissa ankarampaa kantaa syytetyn kannalta. Tuomarit siis olivat hieman lautamiehiä useammin lievemällä kannalla, mutta ero ei kuitenkaan ole kovin suuri. On myös huomattava, että syyllisyyskysymyksessä puheenjohtaja oli useammin ankarammalla kannalla kun taas seurauksista päätettäessä tuomari oli kahdessa kolmasosassa tapauksista lievemällä kannalla kuin äänestyksen toinen osapuoli. (de Godzinsky & Ervasti, 81–82.)

Riita- ja hakemusasioissa äänestäminen ja lautamieskokoonpanon käyttö ylipäätään ovat hyvin harvinaisia. Äänestysratkaisuissa on kyse yksittäisistä tapauksista, joiden perusteella ei juurikaan voi tehdä johtopäätöksiä lautamiesjärjestelmän toiminnasta. Lapsioikeudellisissa kysymyksissä olisi voinut olettaa, että lautamiesten sukupuolella olisi ollut merkitystä ratkaisuissa, mutta tutkimuksen tapauksissa sukupuoli ei näytä johtavan tietynlaiseen äänestyskäyttäytymiseen. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 89.)

4.1.4 Valitukset äänestysratkaisuista

Tutkimuksessa selvitettiin myös sitä, miten usein lautamieskokoonpanossa tehdyistä äänestysratkaisuista valitettiin hovioikeuksiin. Vuonna 1997 äänestyspäätöksistä valitettiin hovioikeuteen 72 tapauksessa eli valitusprosentti oli 62. Tutkimuksen mukaan valittaminen oli yleisintä silloin, kun se perustui lautamiesten yksimieliseen päätökseen vastoin puheenjohtajan kantaa. Näistä päätöksistä oli valitettu neljässä viidesosassa. Valittaminen näyttäisi olevan sitä yleisempää, mitä laajempi erimielisyys vallitsee puheenjohtajan ja lautamiesten välillä.

Oikeusministeriön tilastojen mukaan vuonna 1997 valitettiin hovioikeuteen 12 prosentissa rikosasioista. Vaikka valitusprosentin laskemiseen liittyy monia ongelmia (valitusprosentti voidaan laskea esimerkiksi suhteessa syytettyihin tai

suhteessa rikosoikeudenkäynteihin, jolloin tulos on erilainen), on kuitenkin selvää, että äänestyspäätöksistä valitetaan huomattavasti useammin kuin rikosasioista yleensä.

4.1.5 Hovioikeuksien ratkaisut

Vuoden 1997 äänestyspäätöksistä tehdyistä valituksista oli 20.11.1998 mennessä ratkaistu 45 sellaista rikostapausta, joissa valittaminen johtui äänestysenalaisesta asiasta. Alioikeuden päätöstä muutettiin 32 prosentissa tapauksista ja 68 prosentissa se säilytettiin. Vuonna 1998 hovioikeudet muuttivat alioikeuden päätöstä 40 prosentissa kaikissa rikosasioissa. Äänestysratkaisuissa muutokset ovat siis suurin piirtein samaa luokkaa kuin rikosasioissa yleensäkin.

Aineistosta ei ole myöskään havaittavissa, että erilaiset äänestyskokoontamot vaikuttaisivat eri tavoin siihen, kuinka usein hovioikeus muuttaa päätöstä. Myös niissä tapauksissa, joissa lautamiehet tekevät ratkaisun vastoin puheenjohtajan kantaa, päätökset näyttäisivät säilyvän ennallaan hovioikeudessa yhtä usein kuin muissakin tapauksissa. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 93.)

4.1.6 Poimintoja lautamiesselvityksestä ja kyselystä tuomareille

Hieman aikaisempi kuin edellä selvitetty de Godzinsky & Ervastian tutkimus, on vuonna 1995 oikeusministeriön hallinto-osastolla tehty Lautamiesselvitys, jonka on laatinut valtiotieteen ylioppilas Riitta Kumpulainen. Vuoden 1993 alioikeus uudistus oli tuolloin varsin tuore ja selvityksellä oli tarkoitus kartoittaa lautamiesten henkilöön liittyviä seikkoja sekä järjestelmän toimivuuteen liittyviä kysymyksiä. Selvityksessä saatiin tietoa myös siitä, millaiseksi maallikkotuomarit kokevat oman roolinsa oikeuden jäsenenä ja eroavatko maallikoiden käsitykset rangaistusten määrästä ja laadusta tuomareiden käsityksistä.

Kysely tehtiin 18 käräjäoikeuden 48 tuomarille ja 409 lautamiehelle. Lautamiesten lukumäärä oli tuolloin yhteensä 4035 henkeä, joten otos lautamiehistä oli noin 10 %. Selvityksen mukaan vuonna 1995 lautamiesten keski-ikä oli 45

vuotta niin miehillä kuin naisillakin. Vastanneista lautamiehistä noin 60 prosenttia oli miehiä ja 40 prosenttia naisia. (Lautamiesselvitys 1995, 5,9.)

Myös tämän tutkimuksen mukaan äänestäminen on erittäin harvinaista. Lautamiehistä kolme neljäsosaa ilmoitti, ettei ollut kertaakaan äänestänyt ratkaisua tehtäessä. Äänestysratkaisuihin osallistuneet ilmoittivat äänestäneensä muun muassa rangaistuksen lajista, mittaamisesta ja syyllisyyskysymyksistä. Lisäksi oli äänestetty mm. korvaus- ja lapsenhuoltajuuskysymyksistä sekä keskusteltu näytön riittävydestä. Äänestysten harvinaisuus johtuu haastateltujen mukaan lähinnä siitä, että äänestys on viimeinen keino, kun ratkaisuun ei keskustelemalla päästä. Äänestysten vähäisyydestä ei siis voida päätellä, että ratkaisut olisivat lähes aina yksimielisiä. Äänestysinnostusta voidaan myös tulkita eri tavoin. Se voi kertoa yksilöllisen äänioikeuden todellisesta toteutumisesta tai sitten todellisen keskusteluyhteyden puuttumisesta puheenjohtajan ja lautamiesten välillä. (Lautamiesselvitys 1995, 12.)

Lautamiehet, sekä miehet että naiset, olivat hyvin samoilla linjoilla tuomarin kanssa näyttökynnyksen suhteen, niin rikos- kuin riita-asioissa. Rangaistuskäytännön 68 % vastaajista koki istumisensa jutuissa sopivaksi ja 30 % lieväksi. Seitsemän nuoren vastaajan mielestä se oli ankara. Lautamiehet kokivat rangaistuskäytäntöön liittyvät kysymykset ongelmallisiksi, koska heillä ei ollut tietoa rangaistusasteikoista eikä aiemmista käytännöistä samankaltaisissa jutuissa. Lautamiehet toivoivatkin säännöllisesti järjestettäviä koulutuspäiviä ja erityisesti rangaistusasteikkoihin liittyviä kursseja pidettiin tarpeellisina. (Lautamiesselvitys 1995, 13, 20.)

Lautamiehiltä kysyttiin vuoden 1995 tutkimuksessa myös sitä, ovatko he kokeneet lisänneensä sellaista ratkaisun kannalta olennaista tietoa, joka tuomarilta oli heidän mielestään puuttunut. Runsas kolmannes lautamiehistä katsoi, että oli tuskin koskaan lisännyt tällaista tietoa ja 60 % koki lisänneensä sitä joskus. Lisäksi vastanneista lautamiehistä puolet oli sitä mieltä, että heidän toimintansa yhtenäistää oikeuskäytäntöä eli lisää ratkaisujen ennustettavuutta. (Lautamiesselvitys 1995, 14.)

Oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa tehtiin kesällä 1997 kysely tuomareille, asianajajille ja yleisille oikeusavustajille riita-asioiden menettelyuudistuksen vaikutuksista, ja tässä kyselyssä oli mukana myös erillinen lautamiesjärjestelmää koskeva osio. Tässä tutkimuksessa tuomareilta tiedusteltiin, mikä vaikutus lautamiehillä yleensä on jutun lopputulokseen.

Noin puolet tuomareista oli sitä mieltä, että lautamiehillä on vaikutusta päätöksentekoon silloin tällöin, kolmanneksen mukaan ei juuri koskaan tai vain harvoin, ja viidenneksen mielestä lautamiehillä on vaikutusta usein tai miltei aina. Kun tuomareilta tiedusteltiin, onko hän itse muuttanut kantaansa asiassa lautamiesten kanssa käymänsä keskustelun seurauksena viimeisen vuoden aikana, 40 prosenttia oli muuttanut kantaansa ja 60 prosenttia ei. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 108–109.)

4.1.7 Johtopäätöksiä

De Godzinskyn ja Ervastian tutkimuksessa on siis tutkittu nimenomaan käräjäoikeuksien äänestyspäätöksiä ja niiden pysyvyyttä muutoksenhaussa. Äänestämisen käräjäoikeuksien istunnoissa on kuitenkin varsin poikkeuksellista. Tavallisimmin ratkaisu tehdään lautamieskokoonpanossa yksimielisesti. Tämän tutkimuksen perusteella ei voida vastata kysymykseen, mikä on lautamiesten todellinen vaikutus ratkaisun sisältöön tapauksissa, joissa ei ole äänestetty.

Lautamiesselvityksestä käy ilmi, että lautamiehet itse kokevat ainakin jossain määrin pystyvänsä lisäämään ratkaisun kannalta oleellista tietoa istumisissaan jutuissa. Tuomareille tehdyn kyselyn mukaankin vaikuttaisi siltä, että lautamiehet eivät ole jääneet uudessa järjestelmässä pelkiksi ”vieressä istujiksi”, vaan heillä on vaikutusta tuomioistuimen päätöksiin (de Godzinsky & Ervasti, 109).

4.2 Perusteluja lautamiesjärjestelmän puolesta ja vastaan

Aikojen kuluessa lautamiesten osallistumista lainkäyttöön on perusteltu ja toisaalta vastustettu monenlaisilla syillä. Lautamiesjärjestelmästä on käyty julki-

suudessa keskustelua myös koko sinä aikana, jonka alioikeusuudistuksen yhteydessä käyttöön otettu järjestelmä on ollut voimassa. Seuraavassa on esitetty lautamiesjärjestelmän puolesta ja vastaan esitettyjä perusteluja, jotka on suurelta osin koottu Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietinnöstä vuodelta 2003. (OMKM 2003:3, 173–188.)

4.2.1 Traditio

Perinteisimpiin lautamiesjärjestelmän puolesta esitettyihin perusteluihin kuuluvat lautamiesjärjestelmän pitkä perinne Suomessa ja maallikkoedustuksen yleisyys etenkin muissa Pohjoismaissa. Lautamiehillä on suomalaisessa oikeuskulttuurissa vuosisataiset, kunniakkaat perinteet. Esimerkiksi Tulokas (1997, 317) on huomauttanut, että lautamiesjärjestelmän säilyminen muodossa tai toisessa vuosisatojen ajan on osoitus sen elinvoimasta ja tarpeellisuudesta.

Tätä perustetta on kritisoitu toteamalla, ettei ainoastaan pitkällä perinteellä ja yleisyydellä voida vakuuttavasti perustella jonkin järjestelmän hyväksyttävyyttä ja tarpeellisuutta nykyhetkenä. Perinne ei voi olla itseisarvo. Nykyaikainen, urbanisoitunut yhteiskunta on voimakkaasti muuttunut ja monimutkaistunut aikaisemmasta.

4.2.2 Kansan oikeustaju

Lautamiesjärjestelmää on perusteltu sillä, että maallikoiden osallistuminen välittää kansan yleisen oikeustajun tuomitsemistoimintaan. On ajateltu, että tuomarit ovat etäänntyneet kansasta ja siksi tuomitsemistoimintaan tarvitaan kansan edustajia. Luottamuksen oikeuslaitokseen on katsottu lisääntyvän, jos tuomiot vastaavat kansan yleistä oikeustajua.

Nykyajan hajautuneessa, moniarvoisessa yhteiskunnassa ei kuitenkaan välttämättä ole yhtenäistä ”oikeustajua”. Vielä tämän vuosisadan alkupuoliskollakin voidaan ajatella tuomareiden olleen keskimäärin ylemmästä yhteiskuntaluokasta kuin väestön valtaosa (de Godzinsky & Ervasti 1999, 48). Lakimiestuoma-

rit ovat nykyisin samanlaisia tavallisia kansalaisia kuin maallikotkin ja myös heille monet arkipäivän ongelmat, jotka liittyvät esimerkiksi perheeseen, työssäkäyntiin, talouteen, velkaantumiseen tai sosiaaliseen kanssakäymiseen, ovat usein tuttuja myös heidän omassa elämässään (OMSL 2008:9, Virolainen, 34). Koska lautamiehet valitaan puoluepoliittisin perustein, he edustavat puolueita, eivät kansaa. Yksittäiseen juttuun valikoituneet lautamiehet edustavat myös sattumanvaraisesti erilaisia arvoja. On myös epäilty, että runsaan tuomioistuin-kokemuksen ja koulutuksen myötä lautamiesten käsitykset erkaantuvat kansan yleisistä käsityksistä; käsitykset siis muuttuvat tuomioistuimessa toimimisen myötä. Nykyjärjestelmässähän on mahdollista, että sama henkilö toimii lautamiehenä jopa kymmeniä vuosia.

4.2.3 Luottamus oikeuslaitokseen

Luottamusta oikeuslaitokseen on pidetty yhtenä tärkeimmistä syistä lautamiesjärjestelmän säilyttämiseen. Tämän perustelun taustalla on ajatus, että tuomarit ovat etäänntyneet kansasta ja uskotaan, että maallikoiden osallistuessa tuomitsemiseen ratkaisut vastaavat paremmin yleistä oikeustajua ja samalla parantavat luottamusta oikeuslaitokseen. Hallituksen esityksen mukaan (HE 85/2008) monet eri tutkimukset osoittavat lautamiesjärjestelmän lisäävän tuomioistuimia kohtaan tunnettua luottamusta, vaikkakaan ei ilmeisesti niin paljon kuin toisinaan on ajateltu. Hallituksen esityksessä alioikeuksien yhtenäistämiseksi vuodelta 1986 (HE 28/1986) on korostettu, että luottamusmiesten osallistuminen tuomitsemistoimintaan on omiaan säilyttämään ja lisäämään luottamusta tuomioistuinlaitosta kohtaan. Tulokas (1997, 317–318) on arvioinut, että lautamiesten osallistuminen lisää luottamusta tuomioistuinlaitokseen etenkin silloin, kun tuomarin syntyperä, kielitausta tai yhteiskunnallinen arvomaailma on toinen kuin väestön pääosalla.

Tätä perustelua on kritisoitu epäilemällä, että nykyaikaisessa yhteiskunnassa ihmiset haluavat pikemminkin koulutettujen ammatti-ihmisten kuin maallikoiden hoitavan oikeusasioitaan. On myös epäilty, että kansalaiset eivät halua naapureiden tai muiden tavallisten ihmisten tulevan tirkistelemään heidän asioitaan.

4.2.4 Demokraattinen kontrolli

Demokratia-argumentin mukaan lautamiehet takaavat kansanvallan toteutumista tuomioistuimissa kahdella tavalla: välittömästi eli osallistumalla itse päätöksentekoon ja välillisesti eli valvomalla tuomioistuimen toimintaa. Lautamiesten osallistumisella tuomitsemistoimintaan on tietty itseisarvo riippumatta siitä, parantaako se tuomitsemistoiminnan tasoa. Kansalaisilla on lautamiesten välityksellä mahdollisuus vaikuttaa yhteiskunnallisesti tärkeään päätöksentekoon. (de Godzinsky & Ervasti 1999, 40–41.)

Jos lautamiesten pääasiallisena tehtävänä pidetään tuomioistuimien valvontaa, ei lautamiehillä tarvitsisi olla päätöksenteko-oikeutta lainkaan, puhumattakaan yksilöllisestä äänioikeudesta. Läsnäolo-oikeus istunnossa ja ratkaisuneuvotteluissa riittäisi tämän valvontatehtävän suorittamiseen. Valtiovallan kolmijakoopin mukaisesti olisi riittävää, että eduskunta seuraa tuomioistuinten toimintaa ja reagoi havaitsemiinsa ongelmiin muuttamalla lainsäädäntöä. Eduskuntahan on nimenomaan kansan valitsema.

4.2.5 Elämäkokemuksen välittyminen; ”terve järki”

Tämän perustelun mukaan on katsottu, että lautamiehet edustavat käräjillä tervettä maalaisjärkeä ja kansan yleistä oikeustajua. On korostettu, että tuomitsemistoiminnassa tarvitaan laajempaa elämäkokemusta kuin esimerkiksi suoraan lukiosta yliopistoon ja edelleen tuomioistuimeen edenneellä juristilla on. Ajatuksena on siis se, että lautamiesten järki ja elämäkokemus jotenkin poikkeavat ammattituomarin järjestä ja elämäkokemuksesta, mikä puolestaan parantaa tuomioistuimen ratkaisujen tasoa.

Tämä peruste on kyseenalaistettu toteamalla, että tuomareiden elämäkokemus ei juurikaan poikkea muun kansan elämäpiiristä ja kokemuksista. Lisäksi on epäilty, että koska lautamiehiltä puuttuu juridinen tieto ja ymmärrys, subjektiiviset tekijät voivat vaikuttaa liiaksi heidän ratkaisuihinsa.

4.2.6 Pedagogiasyyt

Oikeudenkäymiskaaren 23 luvun 2 §:n 1 momentin mukaan puheenjohtajan on selostettava lautamiehille asiassa esiin tulleet kysymykset ja niihin soveltuvat säännökset. Kun tuomari selostaa lautamiehille tapaukseen liittyviä kysymyksiä, tämän on katsottu ehkäisevän muutoin syntyviä väärinkäsityksiä tuomioistuimen toiminnasta. De Godzinsky ja Ervastin mukaan (1999, 43) oikeudenkäynnistä tulee kansalaisillekin helppotajuisempi, kun tuomarin on oikeudenkäynnin aikana pidettävä huolta asioiden esittämisestä niin, että lautamiehetkin ymmärtävät ne. Kun kansalaiset ymmärtävät tuomioistuimen toimintaa ja ratkaisuja, ne on helpompi hyväksyä. Taustalla on siis ajatus tuomioistuimen tehtävästä ”pedagogisena opettajana” oikeusjärjestelmän ja sen soveltamisen ymmärtämisen välittämisessä kansalaisille.

Tällainen ”opetustoiminta” saattaa kuitenkin ainakin oikeudellisten kysymysten osalta johtaa lautamiesten tosiasialliseen riippuvuussuhteeseen ammattituomarista, koska he joutuvat päätöksenteossaan pitkälti turvautumaan ammattituomarin oikeuskysymyksistä lausumiin ja perusteisiin (de Godzinsky & Ervasti 1999, 52).

4.2.7 Paikallistuntemus

Lautamiesjärjestelmän eduksi on katsottu se, että lautamiehet tuntevat paikallisia oloja ja ihmisiä, jolloin tällaiset seikat tulevat huomioon otetuksi asian ratkaisussa.

Yhteiskunta on kuitenkin urbanisoitunut, yhteisöt ovat suuria ja yksilöt liikkuvaisia. Yhteisöllisyyttä ja paikallistuntemusta ei ole enää samassa mielessä kuin aikaisemmin. Paikallistuntemuksen merkityksen on lisäksi katsottu olevan ristiriidassa sen periaatteen kanssa, ettei tuomari saa perustaa tuomiota omiin yksityisiin tietoihin. Päätösharkinnassa saadaan ottaa huomioon vain oikeudenkäynnissä esiin tulleet seikat.

4.2.8 Tuomarin harkinta ja ratkaisun laatu

On katsottu, että tuomari joutuu itsekin harkitsemaan asiaa tarkemmin, kun hänen on ennen ratkaisun tekemistä selostettava lautamiehille asian ratkaisuun vaikuttavat seikat. Tällöin ratkaisu perustuu syvällisempään harkintaan ja on todennäköisesti parempi kuin jos tuomari olisi tehnyt ratkaisun yksin.

Tämän perusteen arvostelijat ovat katsoneet, että lautamiesten osallistuminen pikemminkin heikentää ratkaisujen laatua. Ammattituomarin on selitettävä lain sisältö maallikoille ja selitysten täytyy olla suhteellisen yleisiä ja yksinkertaisia, mikä puolestaan saattaa yksinkertaistaa käsiteltävien ongelmien luonnetta. Tämä myös hidastaa ratkaisun tekoa ja oikeusprosessia kokonaisuudessaan.

4.2.9 Oikeudenkäytön julkisuus

Tämän perusteen mukaan maallikkojäsenten välityksellä kansalaiset saavat tietoa oikeudenkäytön peruseriaateista ja tuomioistuinten toimintatavoista. Julkisuuden ajatellaan puolestaan osaltaan lisäävän luottamusta oikeuslaitokseen.

Oikeudenkäynti ja oikeudenkäyntiasiakirjat ovat pääsäännön mukaan julkisia. Lautamiehet eivät voi kertoa oikeudenkäynnistä sen enempää kuin sitä seuraava yleisö voi itsekin havainnoida. Esimerkiksi ratkaisuneuvotteluiden sisältö on ehdottomasti pidettävä salassa. Eri tiedotusvälineet levittävät varsin tehokkaasti ja huomattavan laajalle kohderyhmälle tietoa oikeudenkäytöstä ja lautamiesten levittämän tiedon merkitys jää tämän rinnalla hyvin vähäiseksi.

4.2.10 Erityisasiantuntemus

Toisinaan lautamiesjärjestelmän hyvänä puolena esitetään se, että kansalaisilla saattaa olla sellaista erityisasiantuntemusta, jota tuomarilta puuttuu. Lautamiehiltä ei kuitenkaan vaadita mitään erityisosaamista, vaan he edustavat kansaa. Arvostelijoiden mukaan erityisosaaminen tulisi hankkia esimerkiksi pysyvillä

asiantuntijajäsenillä, erikoistuomioistuimilla tai kuulemalla asiantuntijoita, eikä satunnaisella ja vaihtelevalla tavalla, jota lautamiesjärjestelmä edustaa.

4.2.11 Kustannukset

Alioikeusuudistuksella pyrittiin saamaan oikeudenkäynnistä alioikeudessa mahdollisimman varma, nopea ja halpa (HE 28/1986). Asian käsittely oikeudessa ei saisi aiheuttaa kohtuuttomia kustannuksia jutun asianosaisille, mutta ei myöskään yhteiskunnalle. Lautamiesten on arvioitu tulevan yhteiskunnalle huomattavasti halvemmaksi kuin ammattituomareiden, koska monijäsenistä istutokoonpanoa pidetään vähänkin monimutkaisissa jutuissa oikeusvarmuuden kannalta yksijäsenistä parempana. Tällöin ammattituomareista koostuva kokoonpano olisi huomattavasti kalliimpi kuin lautamieskokoonpano.

Toisaalta lautamiesten osallistumisen tuomitsemiseen on katsottu hidastavan asian käsittelyä. Varsinkin monimutkaisissa jutuissa tuomareilta voi kulua aikaa asian perusteelliseen selvittämiseen lautamiehille. Pitkittänyt oikeudenkäynti nostaa usein myös asianosaisten kuluja.

4.3 Erään lautamiehen kokemuksia

Halusin ottaa opinnäytetyöhöni myös pieneltä osin lautamiehen näkökulman. Yhden henkilön haastattelulla ei tietenkään ole tutkimuksellista merkitystä, mutta halusin tuoda esiin ihmisen lautamies-sanan takaa. Haastattelu on toteutettu vapaamuotoisena, keskustelunomaisena haastatteluna, jossa esitin kysymyksiä siitä, miten hän kokee lautamiehenä työskentelyn, onko hän mielestään pystynyt vaikuttamaan oikeuden päätöksiin ja minkälaisena hän kokee lautamiehen työn merkityksen ja mitä vaikutuksia hänen mielestään lautamiesjärjestelmän lopettamisella voisi olla.

Haastatteleman henkilö on toiminut lautamiehenä jo kahdeksan vuotta eli kaksi nelivuotiskautta ja on nyt valittu kolmannelle kaudelle. Tuomarinvalansa hän on siis vannonut vuonna 2001. Lautamieheksi hän oli päätenyt omasta kiinnostuk-

sestaan, kun lautamiespaikka oli vapautunut. Kiinnostusta on riittänyt edelleen ja lautamiesura siis jatkuu. Käräjäistuntoja on ollut keskimäärin kerran kuukaudessa.

Haastateltavani ei ole koskaan joutunut jääväämään itseään mistään jutusta, mutta kerran on ollut tilanne, jossa hän on ottanut esteellisyyskysymyksen esille ja selvittänyt, onko hän esteellinen osallistumaan ko. asian käsittelyyn vai ei. Haastateltavani ei ole myöskään koskaan ollut istunnossa, jossa päätöksestä olisi tarvinnut äänestää. Ratkaisuun on aina päästy yhteisesti neuvottelemalla.

Istuntotyöskentelystä haastateltavani totesi, että istuntoon on syytä mennä avoimin mielin ilman minkäänlaisia ennakkoasenteita. Monesti on käynyt niin, että etukäteen ajatellen, siis lähinnä papereiden perusteella arvioituna, täysin selvältä tuntunut tapaus on muuttunut aivan toiseksi varsinaisessa käsittelyssä, kun kaikki asiat ovat tulleet selvitettyiksi.

Hänen mukaansa keskustelua päätösharkinnassa ei niinkään aiheuta tuomion laji (siis esim. sakkoa vai ehdollista vankeutta) tai suuruus (esim. sakon määrä tai vankeuden pituus), koska ne ovat yleensä aika selkeitä kysymyksiä. Lähinnä pohdintaa aiheuttavat syyllisyyskysymykset ja se, että riittääkö näyttö.

Lautamiestyöskentelystä puhuttaessa haastateltavani totesi, että tuomareiden välillä on kyllä suuria eroja siinä, miten he suhtautuvat lautamiehiin. Joillakin tuomareilla on varsin jyräävä ote lautamiesten kanssa työskentelyssä. Päätöksistä ei välitetä keskustella ja on tuomareita, jotka saavat lautamiehet hiljaisiksi. Toisaalta taas on hyvinkin keskustelevia tuomareita ja hän arveli, että tuomarikunnan nuorentuminenkin on saattanut vaikuttaa asiaan.

Koska lautamiesten valintaa ns. poliittisin perustein on paljon arvosteltu, tiedustelin hänen kokemustaan puoluekannan merkityksestä lautamiestyöskentelyssä. Haastateltavani vastasi, että puoluekannalla ei hänen mielestään ole koskaan ollut mitään merkitystä asioiden käsittelyssä eikä hän usko sillä olevan mitään vaikutusta. Asiat ovat asioita ja ihmiset ihmisiä. Keskusteluissa ei ole koskaan ollut edes mitään sen suuntaista sävyä, että puoluekanta olisi tullut esiin.

Vuosien varrella on käräjäistunnoissa tullut selvästi esiin yhteiskunnan nykyinen kehitys siinä mielessä, että jutut ovat raaistuneet ja esimerkiksi huumeet ovat tulleet kuvaan mukaan. Monet asiat ovat myös hyvin monimutkaisia. Asioiden monimutkaistuminen ei kuitenkaan hänen mielestään tarkoita sitä, että maallikoiden olisi syytä väistyä tuomioistuimista ja antaa tilaa erityisasiantuntijoille. Asiantuntijoita pitää toki käyttää asioiden selvitysvaiheessa. Tähän asti ei hänen päätettäväkseen ole vielä tullut niin monimutkaista asiaa, etteikö hän olisi ymmärtänyt tai ”pysynyt mukana”. Lisäksi hän totesi, että tyhmiä kysymyksiä ei olekaan, vaan jos jotain ei ymmärrä, niin silloin on syytä kysyä.

Haastateltavani oli ehdottomasti sitä mieltä, että lautamiehellä on merkitystä tuomioistuimessa. Hänellä oli kokemusta tapauksista, joissa tuomari oli ottanut päätöksenteossa huomioon asioita, joita maallikot olivat tuoneet esiin.

Esitin myös kysymyksen siitä, mitä vaikutuksia mahdollisesti olisi, jos lautamiesjärjestelmä lopetettaisiin. Haastateltavani ei uskonut, että tuomarien ammattitaito tai arvostelukyky mitenkään pettäisivät, mutta hän arvioi, että jos vain yksi ihminen miettii asioita pelkästään laillisuusnäkökulmasta, seurauksena voi olla se, että juttuja aletaan verrata liikaa toisiinsa, vaikka jokainen tapaus on ainutlaatuinen ja jokaisessa on omat yksilölliset piirteensä, ja lopputuloksena voi olla eriarvoisia tuomioita. Mitä useampi silmä ja korva on havainnoimassa asioiden käsittelyä, sitä parempi. Toinen ihminen saattaa kiinnittää huomiota erilaisiin asioihin kuin toinen, mikä on vain hyväksi esimerkiksi näytön arvioinnissa.

Haastateltavani mielestä maallikoiden rooli pitää säilyttää oikeusjärjestelmässä. Varsinkin nuorille henkilöille, jotka eivät vielä ole taparikollisia eivätkä ammattilaisia, saattaa olla todella kova paikka joutua oikeuden eteen vastaamaan teoistaan. Moni ottaa opiksi ja pitää jatkossa huolen siitä, että ei joudu enää toista kertaa tulemaan. Rikoksesta seuraavan rangaistuksen tavoitteena tulisi aina olla se, ettei rikoksia uusittaisi.

Asiat, joita oikeudessa käsitellään, ovat monesti yksilöille todella suuria ja merkityksellisiä asioita, kuten esimerkiksi vapauden menetys. Haastateltavani mielestä yhteiskunnalla pitää olla aikaa ja rahaa miettiä tällaisia asioita perusteellisesti, useammankin ihmisen voimin. Tuomioiden jakamisesta ei saa tulla auto-

maattia tai liukuhihnatyötä. Kustannusten säästö ja säästön kohdentaminen tuomareiden palkkaamiseen, millä lakiuudistusta ja lautamiesten vähentämistä perustellaan, ei käräjäoikeuksien ruuhkautumista auta siinä määrin, että sillä olisi juurikaan merkitystä.

5 ONKO LAUTAMIEHELLÄ TULEVAISUUTTA

5.1 Vuoden 2009 lakiuudistus ja sen tavoitteet

Kesäkuun 12. päivänä 2008 hallitus antoi eduskunnalle esityksen kärjäoikeuksien kokoonpanoa koskevien säännösten uusimiseksi (HE 85/2008). Lakimuutokset vahvistettiin eduskunnassa 5.12.2008 ja ne tulivat voimaan 1.1.2009. (5.12.2008/811.) Uuden lain tavoitteena oli hallituksen esityksen mukaan karsia lautamiesjärjestelmän käyttöä ihmisten oikeusturvaa vaarantamatta.

Oikeudenkäymiskaaren 2 luvun 1 §:n mukaan kärjäoikeus on päätösvaltainen rikosasiassa, kun tuomioistuimessa on puheenjohtaja ja kolme lautamiestä. Kärjäoikeus on päätösvaltainen rikosasiassa myös kolmen lainoppineen jäsenen kokoonpanossa, jos sitä asian laadun tai muun erityisen syyn vuoksi on pidettävä perusteltuna.

Puheenjohtajan ja kolmen lautamiehen kokoonpanoa voidaan 2 luvun 2 §:n mukaisesti vahvistaa toisella lainoppineella jäsenellä, jos sitä asian laajuuden tai muun erityisen syyn vuoksi on pidettävä perusteltuna. Samoin edellytyksin kärjäoikeudessa voi olla neljäs lautamies.

2 luvun 6 §:n mukaan rikosasiassa kärjäoikeus on päätösvaltainen myös, kun siinä on yksin puheenjohtaja, jos mistään syytteessä tarkoitettusta yksittäisestä rikoksesta ei syytteessä mainittujen seikkojen vallitessa tehtynä ole säädetty ankarampaa rangaistusta kuin vankeutta enintään kaksi vuotta tai jos syytteessä tarkoitettu yksittäinen rikos on:

- 1) virkamiehen väkivaltainen vastustaminen;
- 2) törkeä varkaus;
- 3) törkeä kavallus;
- 4) törkeä moottorikulkuneuvon käyttövarkaus;
- 5) törkeä kätkemisrikos;
- 6) törkeä vahingonteko;
- 7) törkeä petos;
- 8) törkeä maksuvälinepetos;

9) 1–8 kohdassa mainitun rikoksen rangaistava yritys.

Muussa kuin 1 §:ssä tarkoitetussa asiassa (eli rikosasiassa) käräjäoikeus on päätösvaltainen, kun siinä on kolme lainoppinutta jäsentä.

Uudistuksen jälkeen lautamiehet eivät siis osallistu lainkaan riita-asioiden käsittelyyn. Lautamiehet osallistuvat lähinnä sellaisten vakavimpien ja yhteiskunnallisesti merkittävien rikosten käsittelemiseen, joissa seuraamuksena voi olla tuntuva vankeusrangaistus. Yhden tuomarin kokoonpanon toimivaltaa vastavasti laajennettiin. Lisäksi käräjäoikeudet voivat käyttää oikeudellisesti vaikeissa rikosasioissa uutta kolmen ammattituomarin kokoonpanoa.

Asian ottaminen kolmen lainoppineen tuomarin kokoonpanossa käsiteltäväksi perustuu aina tuomioistuimen tapauskohtaiseen harkintaan, eikä asianosaisilla ole oikeutta määrätä käsittelykokoonpanosta. Mikä tahansa rikostyyppi voi lähtökohtaisesti tulla käsiteltäväksi kolmen tuomarin kokoonpanossa, mutta tyypillisesti esimerkiksi aineettomien oikeuksien loukkaamista koskeviin rikoksiin, arvopaperimarkkinarikoksiin, velallisen rikoksiin, rikoksiin julkista taloutta vastaan, ympäristö- ja luonnonvararikoksiin sekä tieto- ja viestintärikoksiin saattaa liittyä sellaisia oikeudellisia ongelmia, että kolmen lainoppineen tuomarin kokoonpano voi olla perusteltua.

Lakiesityksessä pohdittiin myös sitä vaihtoehtoa, että lautamiesten lukumäärä vähennettäisiin kolmesta kahteen. Näin ei kuitenkaan tehty, sillä katsottiin että tämä voisi aiheuttaa ongelmia tuomioistuimen päätösvaltaisuuden säilymisen suhteen tapauksissa, jolloin toiselle lautamiehelle tulisi este kesken asian käsittelyyn. Myös lautamiesten alaikärajan muuttamista 25 vuodesta 18 vuoteen harkittiin, mutta tätäkään ei vielä toteutettu.

Hallituksen esityksessä on arvioitu, että muutokset vähentäisivät lautamiesmenoja noin yhdellä miljoonalla eurolla vuodessa. Lautamiesten käytön supistamisesta aiheutuneet säästöt on tarkoitettu kohdentaa pahiten ruuhkautuneiden käräjäoikeuksien vahvistamiseen. Esityksen mukaan tällä summalla voitaisiin palkata 12 tai 13 kärjätuomaria taikka 8 tai 9 kärjäsihteeristä koostuvaa työparia.

Lautamieskokoonpanoissa käsiteltävien asioiden määrän arvioidaan laskevan noin 10 000 juttuun vuosittain, kun se esimerkiksi vielä vuonna 2007 oli noin 30 000 juttua (HE 85/2008). Toisin sanoen uudistus vähentää lautamiesten istumia juttuja kolmannekseen. Tämä vähentää myös lautamiesten tarvetta lukumäärällisesti; lautamiehiä oli ennen uudistusta valtakunnassa noin 3700, kun nyt tammikuussa 2009 oikeusministeriö vahvisti heidän lukumääräkseen 2202.

5.2 Lautamiehen tulevaisuudenkuvia

Lautamiesjärjestelmän uudistamistyössä keskityttiin lähinnä pohtimaan lautamiesjärjestelmän karsimista ja kokoonpanovaihtoehtojen monipuolistamista asioiden ratkaisemisen tarkoituksenmukaisuuden näkökulmasta. Lautamiesten valintatapaan ei tässä yhteydessä puututtu, vaikka valintajärjestelmää on monissa yhteyksissä paljon arvosteltu nimenomaan siitä syystä, että lautamiehet valitaan ns. poliittisin perustein. Professori Jyrki Virolainen arvostelee valintatapaa juuri siksi, että valituiksi voi tulla vain puolueiden jäseniä, vaikka toisaalta tiedetään, että puolueiden jäsenmäärät ovat yleisesti ottaen koko ajan pienehmissä (Virolainen 2009).

Parempaa valintatapaa on kuitenkin ilmeisen vaikea löytää, mutta ajatuksia on esitetty esimerkiksi järjestelmästä, jossa lautamiehet voitaisiin valita sattumanvaraisesti esimerkiksi vaaliluetteloiden pohjalta tai tietokonetta hyväksi käyttäen. Lautamiestehtävä olisi tuolloin kansalaisvelvollisuus. Tämän tyyppisellä valintavallalla pyrittäisiin estämään lautamiesten valinnan kytkeytyminen poliittisiin sidonnaisuuksiin. (Hakola 1999, 30.)

Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean vuoden 2003 mietinnön mukaan lautamiesten valintatapaa kehitettäessä tavoitteina tulisi olla valintatavan poliittisuuden vähentäminen, muiden kuin puolueissa toimivien ja niihin sitoutuneiden henkilöiden osuuden lisääminen lautamiehistä, valinnan sattumanvaraisuuden lisääminen, valituksi tulleiden lautamiesten monipuolisen taustan takaaminen ja tuomioistuinten kytkeytyminen jollakin tavalla lautamiesten valintamenettelyyn. Eräässä mielessä ihannetyyppinen valintajärjestelmä olisi, jos valinta suoritet-

taisiin jokaista juttua kohden erikseen. Valintamenettelyn muuttaminen saattaisi osaltaan lisätä luottamusta lautamiesjärjestelmää kohtaan.

Alioikeusuudistuksen myötä vuonna 1993 lautamiesten saaman yksilöllisen äänioikeuden mukanaan tuoma vastuu oikeuden päätöksistä on ilmeisen epämääräinen. Monien kriittisten mielipiteiden mukaisesti lautamiehen valta ja vastuu eivät ole nykyjärjestelmässä tasapainossa ja vaikuttaisi siltä, että siihen saattaa tulevaisuudessa tulla lainsäädännöllisiä muutoksia. On jopa esitetty, että lautamiesten yksilöllinen äänioikeus poistettaisiin ja palattaisiin takaisin vanhaan, kollektiiviseen äänioikeuteen. Tällöin vasta kaikkien lautamiesten ollessa yksimielisiä puheenjohtajan edustama kanta voitaisiin äänestää kumoon. Ne tavoitteet, joiden perusteella lautamiesjärjestelmän olemassaoloa ylipäänsä vahvimmin puolustetaan (yleinen luottamus oikeuslaitokseen, oikeudenkäytön kontrolli) tulisivat saavutetuiksi myös ilman lautamiesten yksilöllistä äänioikeutta ja osallistumista päätöksentekoon.

Vaikka kriittisiä mielipiteitä lautamiesjärjestelmää kohtaan esiintyy runsaasti, ei tutkimustenkaan valossa vaikuta siltä, että lautamiesjärjestelmästä oltaisiin kokonaan luopumassa. Toisaalta näyttäisi siltä, ettei tuomitsemistoiminta voi nykyisin perustua kovin laajasti maallikko-osallistumiselle. Vuoden alussa voimaan tullut lakiuudistus onkin jo selvä osoitus siitä suunnasta, mihin lautamiesjärjestelmää ollaan kehittämässä.

6 PÄÄTÄNTÄ

Tämän opinnäytetyön otsikon kysymykseen – tarvitaanko lautamiehiä käräjäoikeudessa? – ei ole olemassa yksinkertaista kyllä- tai ei- vastausta. Lautamiesjärjestelmän puolesta ja sitä vastaan esitettyihin perusteisiin perehtyessäni huomasin monesti, että kysymys on usein olettamuksista, arvoista, mielikuvista yms., ei niinkään mitattavissa oleviin tosiasioihin perustuvista faktoista. Tutkimusten perusteella ei välttämättä saada selville sitä tosiasiallista merkitystä, mikä lautamiehillä voi olla sekä päätöksen muodostamisessa että tuomioistuimeen luottamisen kokemisessa.

Sain käräjäoikeudessa suorittamani harjoittelujakson aikana olla mukana useissa oikeudenistunnoissa, myös niissä, joihin lautamiehet osallistuivat. Kokemukseni mukaan lautamiehet tuovat istuntotilaisuuteen nykyään paljon peräänkuulutettua yhteisöllisyyttä; toisin sanoen kokemuksen siitä, että tuomion antamisen takana on koko yhteisö, eikä ainoastaan esimerkiksi nuori, vasta valmistunut käräjätuomari. Tämän koen tärkeäksi varsinkin nuorten rikoksenteijöiden tuomitsemistoiminnassa. Kuten Esko Oikarinen asian ilmaisee: ”Kansalaisten kaipaama yhteiskunnan peräseinä löytyy toiminnaltaan moitteettoman tuomioistuinlaitoksen kärjäsaleista” (Liljeroos ym. 2002, 50). Tämän peräseinän ylläpitämisessä lautamiehillä on oma tärkeä roolinsa.

On tietysti mahdollista, että lautamiehet joskus yksittäistapauksissa päätyvät ratkaisemaan asian toisin, kuin miten ammattituomari olisi ratkaissut, ja asianosaisille voi muodostua ehkä perusteltukin epäily tuomion oikeellisuudesta. Tätä varten suomalaisessa oikeusjärjestelmässä on mahdollisuus hakea ratkaisuun muutosta hovioikeudesta, jossa siis ei ainakaan toistaiseksi lautamiehiä käytetä. Tästä ajankohtaisena esimerkkinä voidaan mainita paljon julkisuudessa ollut pääministeri Matti Vanhasen tapaus, jossa Helsingin käräjäoikeudessa maaliskuussa 2008 kahden lautamiehen äänin hylättiin syyte pääministerin yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämisestä. Helsingin hovioikeus päätyi kuitenkin 10.2.2009 toisenlaiseen ratkaisuun, ja pääministeristä kertovan kirjan kirjoittaja ja kustantaja tuomittiin sakkoihin. Tätä kirjoittaessani tiedossani ei ole, onko hovioikeuden ratkaisuun haettu valituslupaa korkeimmasta oikeudesta.

Tutkimustenkin mukaan on ilmeistä, että lautamiesten mukanaolo oikeuden istunnoissa lisää kansalaisten luottamusta koko oikeusistuinlaitokseen. Alati monimutkaistuvassa nyky-yhteiskunnassa, jossa korostetaan tehokkuutta ja erikoistumista, tuntuu usein siltä, että päätöksenteko pienen ihmisen asioista tapahtuu jossain kaukana, kasvottomassa koneistossa, ilman suuriakaan vaikuttamismahdollisuuksia. Mielestäni lautamiehistä aiheutuvat kustannukset eivät ole kohtuuton hinta siitä, että kansalaiset kokevat saavansa oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin, joka on heidän perustuslaillinen oikeutensa.

LÄHTEET

Lainsäädäntö

Euroopan ihmisoikeussopimus 63/1999. Artikla 6.
<http://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1999/19990063>. Luettu.25.3.2009.

Käräjäoikeusasetus 28.6.1993/582

Käräjäoikeuslaki 28.6.1993/581

Oikeudenkäymiskaari 1.1.1734

Rikoslaki 19.12.1889/39

Suomen perustuslaki 11.6.1999/731

Vahingonkorvauslaki 31.5.1974/412

Virallislähteet

HE 28/1986. Hallituksen esitys eduskunnalle yleisten alioikeuksien yhtenäistämistä koskevaksi lainsäädännöksi.

HE 85/2008. Hallituksen esitys eduskunnalle käräjäoikeuksien kokoonpanoa koskevien säännösten uudistamiseksi.

OMKM 2003:3. Tuomioistuinlaitoksen kehittämiskomitean mietintö.2003:3. Tulostettu 7.3.2009.
<http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Komiteanmietintoja/Komiteanmietintojenarkisto/Komiteanmietintoja2003/1146647391860>

OMLS 2008:9. Käräjäoikeuden kokoonpanosäännösten uudistaminen. Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä. Julkaistu 10.4.2008. Tulostettu 9.6.2008.
<http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Lausuntojajaselvityksia/Lausuntojenjaselvitystenarkisto/Lausuntojajaselvityksia2008/1205254853416>

Kirjallisuus ja muut lähteet

De Godzinsky, Virve-Maria & Ervasti, Kaijus. 1999. Lautamiehet tuomareina. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja 162. Helsinki: Edita.

Hakola, K. 1999. Hyvä lautamies. Jyväskylä: Kauppakaari Oyj.

Ikaalisten käräjäoikeuden lautamiehen haastattelu 19.3.2009.

Jonkka, J. oikeuskansleri. 2008. Lautamiehen asema oikeuskanslerin näkökulmasta. Esitelmä. Lautamiesten koulutuspäivät 13.9.2008. Helsinki.

KKO: 2008:95

Kuusikko, K. 1995. Maallikot tuomioistuimissa – historiallisen kehityksen pääpiirteet. Defensor Legis 1995, 799–813.

Lautamiesselvitys 1995. Oikeusministeriön oikeushallinto-osasto.

Liljeroos, H., Nousiainen, H. & Oikarinen, E. 2002. Lautamiehen lakikirja 2002. Helsinki: Multiprint Oy.

Oikeusministeriö. 2002. Oikeusministeriön määräys lautamieskustannusten suorittamisesta 20/123/2002. 3.4.2002. Luettu 6.2.2009.
http://www.finlex.fi/pdf/normit/10030-lautamieskustannusten_suorittaminen.pdf

Oikeusministeriö. 2009a. Oikeusministeriön päätös lautamiesten lukumäärästä 2009. Julkaistu 5.1.2009. Tulostettu 26.1.2009.
<http://www.om.fi/Etusivu/Ajankohtaista/Uutiset/Uutisarkisto/Uutiset2009/1229695761549>

Oikeusministeriö. 2009b. Oikeusministeriön kirje käräjäoikeuksille ja kunnanhallituksille. Julkaistu 5.1.2009. Tulostettu 26.1.2009.
<http://www.om.fi/Etusivu/Ajankohtaista/Uutiset/Uutisarkisto/Uutiset2009/1229695761549>

Oikeusministeriö. 2009c. Käräjäoikeuden lautamies. Esite. Päivitetty 7.1.2009. Tulostettu 17.1.2009.
<http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Karajaoikeudenlautamies>.

Tulokas, M. 1997. Tarvitaanko lautamiehiä. Teoksessa Juhlajulkaisu Aulis Aarnio. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 315–322.

Virolainen, J. professori. 2009. Vuoden alussa voimaan tullut lautamiesuudistus jäi torsoksi. Julkaistu 8.1.2009. Luettu 5.3.2009.
<http://jyrkivirolainen.blogspot.com/search/label/lautamiehet>

Vuorenpää, M. 2008. Oikeushallinnon tiedotuslehti OHOI, 1/2008, 12–14.

LIITTEET

LIITE 1

Tuomarin vala

Oikeudenkäymiskaari 1 luvun 7 §:

”Tuomari vannokoon tämän valan: Minä N. N. lupaan ja vannon Jumalan ja hänen pyhän evankeliuminsa kautta, että minä parhaan ymmärrykseni ja omantuntoni mukaan kaikissa tuomioissa tahdon tehdä ja teen oikeutta niin köyhälle kuin rikkaallekin ja tuomitsen Jumalan ja Suomen lain ja laillisten sääntöjen mukaan: etten koskaan minkään varjolla lakia vääristele enkä vääryyttä edistä sukulaisuuden, lankouden, ystävyuden, kateuden ja vihan tahi pelon tähden taikka lahjan ja antimien tahi muun syyn takia, enkä syytöntä syylliseksi taikka syyllistä syyttömäksi tee. Minä en myöskään ennen tuomion julistamista enkä sen jälestä ilmaise oikeutta käyville enkä muille niitä neuvotteluita, joita Oikeus suljettujen ovien takana pitää. Kaiken tämän tahdon täyttää ja täytän uskollisesti, rehellisenä ja totisena tuomarina, ilman kavaluutta ja juonia, niin totta kuin Jumala minua auttakoon ruumiin ja hengen puolesta. Älköön kukaan tuomarinvirkaan ruvetko, ennenkuin on näin vannonut.”

Otteita Olaus Petrin (1493 – 1552) tuomarinohjeista:

9. Mikä ei ole oikeus ja kohtuus, se ei saata olla lakikaan; sen kohtuuden tähden, joka laissa on, se hyväksytään.

10. Kaikkea lakia on älyllä käytettävä, sillä suurin oikeus on suurin vääräys, ja oikeudessa pitää olla armo mukana.

12. Tuomari ottakoon kaikessa laissa vaarin siitä, mikä lainsäätäjän tarkoitus oli; muutoin sitä käytetään väärin ja väännetään toisaalle kuin lainsäätäjän mieli oli.

22. Tuomarin pitää sävyisästi puhutella niitä, jotka tulevat Oikeuden eteen; muutoin luullaan, ettei hän tuomitse oikein, ja sellaisen luulon saapi se, jota pahoin puhutellaan. Sillä tuomarin eteen ei tulla toruttavaksi tahi pahoin puhuteltavaksi, vaan oikeutta etsimään. Mutta jos niin on, että jompaakumpaa riitapuolta tarvitsee sanoilla nuhdella, niin se tehtäköön, kun asia on tutkittu ja tuomio julistettu, mutta ei ennen.

25. Tuomarille ei mikään ole niin suuresti tarpeellinen kuin äly, niin että hän tietää milloin hänen on oltava lain puolesta ankara, milloin lempeä, sillä kaikki rangaistus pitää olla parannukseksi, ja rangaistus pitää, jos mahdollista, olla sellainen, ettei se estä rangaistua parantamasta itseänsä.

35. Jokaisella tuomiolla pitää olla selvät perusteet ja todistukset tukena, sillä tuomari älköön mitään tuomitko muutoin kuin perusteiden ja todistusten mukaan. Jos kantaja ei voi mitään todeksi näyttää, niin on vastaaja vapaa; sillä kantajalla pitää olla kanteeseensa perusteita ja todistuksia.

Tekoja ei pidä aina tuomita niinkuin ne tehdyt ja tapahtuneet ovat, vaan on katsottava, missä aikomuksessa ja mielessä ne on tehty. Tekoa tuomitessa on tekijän aikomusta katsottava, onko se tehty vakain tuumin, vai ei.

Lähde: Suomen laki I, XXXIII-XXXV. 2005. Helsinki: Talentum Media Oy.